

परिच्छेद : एक परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

कुनै औपचारिक परीक्षा विना नै विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको निरन्तर मूल्याङ्कन गरी कक्षा चलाउनु उदार कक्षोन्नति हो । यस प्रणालीमा केही निश्चित आवश्यकताहरू पूरा गरेपछि विद्यार्थीलाई कक्षा चढाइन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएका प्राथमिक विद्यालयका कक्षा १, २ र ३ का विद्यार्थीहरूले कक्षागत रूपमा तोकिएका सिकाइ उपलब्धि सूचकहरूमध्ये केही वा सबैमा १ वा २ अंक मात्र पाएको भए पनि ती विद्यार्थीहरूलाई उदार कक्षोन्नतिको आधारमा कक्षा चढाइन्छ ।

निश्चित सिकाइ उपलब्धि सूचक पूरा गरिसकेपछि पनि कक्षा चढ्नको लागि विद्यार्थीको उमेर माथिल्लो कक्षाको लागि निर्धारित उमेरसँग मेल खाने हुनुपर्छ, विद्यार्थीको हाजिरी विद्यालय खुलेको दिनको ७० प्रतिशत पुगेको हुनुपर्ने, शैक्षिक सत्रको पहिलो चौमासिक अवधि मै कक्षामा विशिष्ट क्षमता देखाउने विद्यार्थीलाई सोही अवधिभित्र माथिल्लो कक्षामा चढाउन सकिने व्यवस्था छ । उपर्युक्त आधारहरू माफत उदार कक्षोन्नति हुन्छ ।

उदार कक्षोन्नतिको कार्यान्वयन पश्चात् विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको दैनिक उपस्थितिमा सुधार हुने, कक्षा दोहोर्‍याउने दर घट्ने, बीचैमा विद्यालय छाड्ने, दर घट्ने, विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि स्तर बढ्ने, अन्ततोगत्वा प्राथमिक शिक्षाको गुणात्मक विकास सुनिश्चित हुने विश्वास गरिएको छ (प्राथमिक शिक्षक तालिम ५ महिने, २०६५) ।

औपचारिक शिक्षामा पहिलो तहको शिक्षा प्राथमिक तह हो । यस शिक्षालाई आम जनताको शिक्षा पनि भनिन्छ । त्यसैले प्राथमिक तहको शिक्षालाई आधारभूत शिक्षा र प्रारम्भिक तह मानी विश्वका अधिकांश देशहरूले आफ्नो बजेटको ठूलो हिस्सा यसै तहमा खर्च गर्ने गरेको पाइन्छ । नेपालमा प्राथमिक शिक्षाको सुरुवात वि.सं. १९१० मा अंग्रेजी प्राथमिक विद्यालयबाट जंगबहादुरको पालामा भएको हो । यसको विकास २००७ सालको प्रजातन्त्रसँगै र त्यसपछिका पटक-पटक तयार गरिएका राष्ट्रिय शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरू वि.सं. २०११ को राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग, वि.सं. २०१८ को सर्वाङ्गिय राष्ट्रिय शिक्षा समितिहरूले सुझावहरू दिँदै आए तापनि व्यावहारिक कार्यान्वयन भने हुन

सकेनन् । वि.सं. २०५८ सालको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनाले प्राथमिक शिक्षालाई योजनाबद्ध रूपमा अगाडि बढाउने काम गर्‍यो । नेपालले सन् १९९० को थाइल्याण्डमा भएको जोन्टिम सम्मेलनमा भएका प्रतिबद्धताहरू लागु गर्न सहमति जनायो । यी सबै प्रयासहरूले गरिब र विकासोन्मुख देश भएकाले नेपालले सफलता हात पार्न सकेन । देशका आधा हिस्सा निरक्षर नै छन् । जगको रूपमा रहेको प्राथमिक तह जीर्ण बन्दै गएको छ । देशको नवौं पञ्चवर्षीय योजनाले गरिबी उन्मुलन प्राथमिक शिक्षालाई प्रभावकारी बनाएर गर्ने भनिरहँदा सन् २००० मा सेनेगलको डकार सम्मेलनले सबैका लागि शिक्षाको नारालाई निरन्तरता दिँदै निरक्षरता उन्मुलन गर्ने घोषणा गरी विभिन्न कार्यक्रम अगाडि ल्याएको छ । सोहीअनुरूप सन् २०१५ सम्ममा सबैलाई शिक्षा दिइसक्ने अन्तर्राष्ट्रिय रणनीतिमा नेपालले पनि हस्ताक्षर गरेको छ । तर पनि सोचेजस्तो सुधारका चरणहरूको सुरुवात सन् २०१० सम्म पनि पाउन सकिएको छैन (भट्टराई, २०६५) ।

प्राथमिक तह नेपालको विद्यालयको संरचनाको पहिलो तह हो । कक्षा १ देखि ५ सम्मका कक्षाहरू प्राथमिक तह हुन् । जसमा पनि कक्षालाई पूर्व प्राथमिक तहमा विशिष्टकृत गरिएको छ । प्राथमिक तह नेपालको शिक्षा संरचनाको जग हो । जसलाई बलियो बनाउनु जरुरी हुनेछ । प्राथमिक शिक्षालाई बलियो बनाउन बाल मनोविज्ञानको प्रयोग गर्दै प्रभावकारी शिक्षण र उपलब्धिको सही लेखाजोखा गर्दै परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कनका साधनहरूका पनि सदुपयोग गर्नुपर्छ । प्राथमिक शिक्षाको कार्यकुशलतालाई नकरात्मक असर गर्ने दुई कारक तत्वहरू उच्च कक्षा छोड्ने दर र उच्च कक्षा दोहोर्‍याउने दर हुन् । यी दुईवटा दरलाई उच्च बनाउन थुप्रै कारणहरूमध्ये परीक्षालाई एक प्रमुख कारण मान्न सकिन्छ । विद्यमान परीक्षा प्रणालीले गर्दा विद्यार्थीहरू परीक्षादेखि डराई विद्यालय आउन छोड्ने प्रवृत्ति देखापरेको छ । फेरि, प्राथमिक शिक्षाको १,२,३ कक्षामा वर्षमा २/३ पटक परीक्षालाई विद्यालाई पास/फेल घोषणा गर्ने वर्तमान परिपाटीको मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ । हालको परीक्षा प्रणालीमा तल्लो कक्षाका विद्यार्थीहरूसँग परीक्षा दिने अनुभवको कार्यको कारण गर्दा विद्यार्थीहरूलाई कठिनाई भएको हुन सक्छ । यसर्थ परीक्षा प्रणालीमा पनि सुधार गर्ने, विद्यार्थीलाई परीक्षाको डरबाट मुक्त गर्ने र उनीहरूलाई नयाँ किसिमले कक्षोन्नति गर्न निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयन गर्ने प्रयास भइरहेको छ । नेपालमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको सहयोगमा मूल्याङ्कनका विभिन्न परीक्षण र अपरीक्षण विधिहरू प्रयोग गरी विद्यार्थीको क्रमिक मूल्याङ्क गर्ने,

मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउने र प्रभावकारी शिक्षण सिकाइका लागि उपयोग गर्ने, जेहेन्दार विद्यार्थीका लागि प्रोत्साहन र कमजोर विद्यार्थीका लागि विशेष सहयोग पुर्याउने, विद्यार्थीहरूलाई नियमित रूपमा विद्यालय आउन सहयोग पुर्याउने वातावरण तयार गर्ने, विद्यालय छोड्नेहरू न्यून गराइ अधिकतम बालबालिकाहरूलाई प्राथमिक शिक्षाको तह पूरा गराउने, विद्यार्थीहरूमा परीक्षाको डर कम गराउने, कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी सङ्ख्या कम गराउने, यस मूल्याङ्कन प्रणालीको माध्यमबाट उदार कक्षोन्नति नीति लागू गर्ने गरी शैक्षिक रणनीति तयार गरिएको छ (प्राथमिक शिक्षक तालिम, २०६५) ।

१.२ समस्याको कथन

विद्यार्थीमा शिक्षण सिकाइको माध्यमबाट अपेक्षित उपलब्धि प्राप्त गर्न र प्राप्त भएका उपलब्धिहरूलाई सही र प्रभावकारी मापन गर्नुपर्ने हुन्छ । जसको लागि मूल्याङ्कनको आवश्यकता पर्छ । हाल हाम्रो देशमा पटकपटकका अध्ययन प्रतिवेदन र आयोगहरूले पनि परीक्षालाई मूल्याङ्कनको दिगो साधकको रूपमा स्थापित गरेका छन् । यसैबीच परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग र निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको अवधारणा विकसित भएको छ । यही मूल्याङ्कनको नयाँ सोचका आडमा उदार कक्षोन्नतिलाई पनि अगाडि बढाएको छ ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषद्ले तयार पारेको विद्यालयस्तरीय नयाँ पाठ्यक्रममा र ३ वर्षे अन्तरिम योजनामा कक्षा ७ सम्म उदार कक्षोन्नतिको नीतिलाई अंगिकार गरिएको छ । आधारभूत शिक्षामा विद्यार्थीको पहुँच बृद्धि गर्न बालबालिकालाई विद्यालयमा आकर्षित गर्ने उदार कक्षोन्नतिको अवधारणा अगाडि सारिएको छ ।

प्राथमिक तहको कक्षा १ मा २०६३ को शैक्षिक सत्रबाट सुरु गरिएको यो मूल्याङ्कन २०६५ सम्ममा कक्षा ३ सम्म देशका सबै प्राथमिक तहहरूमा लागू भैसकेको छ । यसको प्रयोगबाट बालबालिकामा विद्यालय प्रतिको आकर्षण बढ्ने, शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी भइ सिकाइ उपलब्धिमा विकास हुने, परीक्षामुखी भन्दा प्राप्तिमुखी अध्यापन हुने, अविभावक पनि छोराछोरी फेल हुने समस्याबाट मुक्त हुने र निरन्तर व्यवहारिक मूल्याङ्कन भइरहने अपेक्षा गरिएको छ । तर केन्द्रबाट विविध उच्च अभिलाषा राखेर रणनीतिमा सुधार र विकास गरिए पनि त्यस्ता कार्यक्रमहरू वास्तविक धरातलमा आइपुग्दा सेलाइ सक्दछन् । यही रोगले उदार

कक्षोन्नतिलाई पनि छोडेको छैन । उदार कक्षोन्नतिमा धेरै समस्याहरू र अन्यौलता रहेका छन् । उदार कक्षोन्नतिको सम्बन्धमा अभिभावक तथा शिक्षकहरू अनभिज्ञ रहेको, नीति तथा कार्यक्रम ग्राँस लेबलसम्म आइ नपुग्ने गरेका, यसका आधारमा, मापदण्ड र प्रक्रियाको सम्बन्धमा ठोस नीति तर्जुमा नभएको कमिकमजोरीहरूको खोजी नगरेको, पत्ता लागेका समस्याहरूको समाधानका उपायहरू अवलम्बन नगरेको, हावाको तालमा यस मूल्याङ्कनलाई लागू गरिएको, विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण हुनुको सट्टा अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि विनै कक्षोन्नति गरी उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा उल्टै नकारात्मक प्रभाव पारेको भन्ने आरोपहरू स्थानीय शिक्षक, अभिभावक, विज्ञ साथै पत्रपत्रिका तथा अन्य संचार माध्यमबाट पढ्न र सुन्न थालिएको छ ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

सन् २००० मा सेनेगलको डकार सम्मेलनले सन् २०१५ सम्म “सबैका लागि शिक्षा” को नारालाई निरक्षरता उन्मुलन गर्ने प्रतिबद्धताका साथ नेपाल सरकारले पनि प्रत्येक वर्षको शैक्षिक सत्रको सुरुमा नै भर्ना अभियानअन्तर्गत घरदैलो कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गर्दछ । जसबाट विद्यार्थीहरू वर्षेपिच्छे प्राथमिक तहमा वृद्धि हुने गर्दछ । नेपाल सरकारले दशौं योजना (२००७) को अन्त्यमा खुद भर्नादर ९० प्रतिशत पुर्याउने लक्ष्य राखेको थियो । उक्त योजनाले पूरा गर्न नसकेको लक्ष्यलाई हाल चलिरहेको ३ वर्षे अन्तरिम योजनाले अगाडि बढाइरहेको छ । फेल भएका विद्यार्थी र भर्ना भएका विद्यार्थीको भीडबाट कक्षामा विद्यार्थीको चाप बढ्न गइएकाले सरकारले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको साथमा उदार कक्षोन्नति नीतिलाई बढी महत्व दिएको हो ।

उदार कक्षोन्नति मूल्याङ्कनमा केन्द्रीय, क्षेत्रीय र स्थानीय स्तरमा धेरै कठिनाइहरू रहेकाछन् । सरकारले जुन अपेक्षा गरेर यस कार्यक्रमलाई लागू गरेको हो त्यो पूरा हुने स्थिति छ कि छैन ? यसले सिकाइ उपलब्धिमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ? यसका कार्यन्वयनको अवस्था के कस्ता छन् ? कार्यान्वयनमा समस्या र जटिलता के के छन् ? र तिनीहरूलाई कसरी समाधान गर्न सकिन्छ ? जस्ता प्रश्नहरूको जवाफ पत्ता लगाउनु यस अध्ययनको आवश्यकता महसुस गरी यो अनुसन्धान गरिएको हो । यसका अतिरिक्त यस अध्ययनबाट पत्ता लागेका जटिलता र समस्याहरूलाई सुधार गरी उदार कक्षोन्नति मूल्याङ्कनलाई कक्षा १, २ र ३, मा मात्र नभएर माथिल्लो कक्षाहरूमा पनि लागू गर्ने

कार्यमा शिक्षक, अभिभावक, प्रशासक साथै सरोकारवालाहरूलाई सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । साथै यस विषयमा अभूत गहन अध्ययन गर्न चाहने अध्ययनकर्तालाई यो शोधपत्र आधार बन्ने छ ।

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू

उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभावको अध्ययन गर्न निम्नानुसार उद्देश्यहरू राखिएको छ :

१. उदार कक्षोन्नति प्रणालीको कार्यान्वयनको अवस्था पहिचान गर्नु ।
२. उदार कक्षोन्नति मूल्याङ्कनले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभावको लेजाखोजा गर्नु ।
३. सिकाइ उपलब्धिमा देखापरेका समस्या पहिल्याउनु ।
४. उदार कक्षोन्नति प्रणाली प्रभावकारी बनाउने उपायहरू सुझाउनु ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

वास्तवमा उदार कक्षोन्नति मूल्याङ्कन नीति नेपालमा भर्खरै लागू गरिएको विषयवस्तु हो । यसले सिकाइ उपलब्धिमा के कस्तो विकास गरेको छ ? यसको सम्बन्धमा कुनै अध्ययन अनुसन्धान नभएकाले निम्न समस्यामूलक प्रश्नहरू तयार गर्न उत्तर खोजिएकोछ:

१. सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा उदार कक्षोन्नति कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्था कस्तो छ ?
२. उदार कक्षोन्नति मूल्याङ्कनले सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पारेको छ ?
३. उदार कक्षोन्नतिमार्फत सिकाइ उपलब्धि प्राप्तिमा समस्या देखापरेका छन् कि छैनन् ?
४. यस मूल्याङ्कनमा सरोकारवालाहरूका समस्याहरू के के छन् ?
५. के उदार कक्षोन्नतिका मापदण्डहरू प्रयोग गरिएका छन् ?
६. उदार कक्षोन्नतिका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षहरू के के हुन् ?

१.६ अध्ययनको परिसीमा

यो अध्ययन सुनसरी जिल्लाको धरान स्रोतकेन्द्रभित्रका ३६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूको प्राथमिक तहमा मात्र सीमित रहेको छ । त्यसैगरी उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ

उपलब्धीमा पारेको प्रभावसँग सम्बन्धित विषयवस्तुभिन्नमात्र सीमित रहेको छ । साथै यस अध्ययनका निष्कर्षहरू देशका अन्य क्षेत्रका विद्यालयहरूमा लागू नहुन सक्छ ।

१.७ सम्बन्धित पदावली र तिनको परिभाषा

प्रधानाध्यापक	: विद्यालयमा प्रमुख भई काम गर्ने शिक्षक
उदार कक्षोन्नति	: बिना परीक्षा निरन्तर मूल्याङ्कनबाट कक्षा चढाउने प्रक्रिया
सामुदायिक विद्यालय	: सरकारबाट नियमित अनुदान पाउने विद्यालय
समुदाय	: विद्यालय रहेको वरपरको स्थान
विद्यालय व्यवस्थापन समिति	: विद्यालयलाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्ने समिति
शिक्षक	: सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक
प्राथमिक विद्यालय	: कक्षा १-५ सम्म सञ्चालित विद्यालय
कार्यसञ्चयिका	: निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रगति सूचक राख्ने फायल
स्रोतकेन्द्र	: शिक्षा नियमावली बमोजिमको स्रोत केन्द्र
विद्यालय निरीक्षक	: जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट खटाइएको विद्यालय निरीक्षण गर्ने व्यक्ति
अभिभावक	: विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीको अभिभावक भनी विद्यालयको अभिलेखमा जनाइएको व्यक्ति
स्रोत व्यक्ति	: निजी तथा सामुदायिक विद्यालयलाई सहयोग गर्न जि.शि.का.को प्रतिनिधिको रूपमा काम गर्ने प्र.अ.हरूबाट निर्वाचित व्यक्ति
निजी विद्यालय	: नेपाल सरकारबाट नियमित रूपमा अनुदान नपाउनेगरी अनुमति वा स्वीकृत प्राप्त विद्यालय

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्च्याउने दर उच्च भएमा प्राथमिक शिक्षा विकासमा नकारात्मक असर पर्दछ । यी असरहरूलाई नियन्त्रण गर्न उदार कक्षोन्नति नीति अवलम्बन गरिएको छ । यहाँ उदार कक्षोन्नतिको सैद्धान्तिक अवधारणा र यस अगाडि भए गरिएका विभिन्न लेख, रचना, प्रतिवेदन, आयोगका सुझावहरूको समीक्षा गरिएको छ ।

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले शोध प्रस्तावकर्तालाई आफ्नो विषयको गहिराईसम्म अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी यथार्थ फरक सल्लाह दिन र आफ्नो शोधप्रस्तावको बलियो आधार तयार गर्नका लागि सहयोग गरेको छ । शोध प्रस्ताव सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन गर्ने क्रममा प्राप्त भएका साहित्यहरू, सन्दर्भग्रन्थहरू, प्रतिवेदन तथा पत्रपत्रिकाहरूको अध्ययन गरी निस्किएका निम्न निष्कर्षहरूलाई निचोडको रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप-२०६३ का अनुसार प्राथमिक तहमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई उच्च स्थान दिइनेछ । मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थीको सिकाइसँग आबद्ध हुने गरी विकसित गरिनेछ । यसरी मूल्याङ्कन गर्दा पाठ्यक्रममा आधारित विद्यार्थीको सक्षमतामा लक्षित हुने गरी गरिनेछ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई विद्यालयमा आधारित हुने गरी व्यवस्थित गरिनेछ र विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाइनेछ । विद्यार्थी मूल्याङ्कन दुई प्रकारको हुनेछ । पहिलो निर्माणात्मक र दोस्रो निर्णयात्मक मूल्याङ्कनले विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिका अतिरिक्त विद्यार्थीका विशिष्ट व्यवहार, सीप प्रवृत्तिजस्ता गुणात्मक पक्षहरूको मूल्याङ्कनमा जोड दिनेछ । निर्णयात्मक मूल्याङ्कनले विशेषगरी कक्षोन्नति तथा तह बृद्धितर्फ जोड दिनेछ । निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिका आधारमा उदार कक्षोन्नतिलाई क्रमशः आधारभूत शिक्षाको कक्षा सात (७) सम्म लागू गरिने छ (प्रारूप, २०६३) ।

सहयोगी पुस्तिका (२०६३) का अनुसार सन् १९९० मा थाइल्याण्डको जोम्पिनमा भएको “सबैका लागि शिक्षा” सम्बन्धी विश्व सम्मेलनको घोषणा पत्रलाई सन् २००० मा सेनेगलको डकारमा भएको विश्व शिक्षा मञ्चको समीक्षा गर्दै सन् २०१५ सम्म विश्वका सबै बालबालिकाहरूलाई प्राथमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क र अनिवार्यरूपमा उपलब्ध

गराउन जाहेर गरेको घोषणा अनुसार सन् २०१५ सम्ममा “सबैका लागि शिक्षा” हासिल गर्न नेपालले पनि सन् २०१५ सम्मको सबैका लागि शिक्षा राष्ट्रिय कार्ययोजना, (२००१-२०१५) बनाइ यस अन्तर्गत सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रम २००४-२००९ को रणनीति कार्यक्रम तयार पारेर आ.व. २०६१।२०६२ देखि कार्यान्वयन गर्न सुरु गरिएको छ । अझै पनि प्राथमिक उमेर समूहका करिब १३ प्रतिशत बालबालिकाहरू विद्यालय बाहिर रहेका र तिनीहरूलाई विद्यालयभित्र ल्याउनुपर्ने दायित्व हामी सामु आइपरेको छ ।

विभिन्न कारणले विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकालाई सबैको प्रयासबाट विद्यालयभित्र ल्याउन, टिकाइ राख्न र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न “विद्यार्थी भर्ना अभियान तथा विद्यालय स्वागत कार्यक्रम” अभियानको रूपमा अगाडि सारिएको छ । विद्यालय बाहिरका बालबालिकालाई विद्यालयभित्र ल्याउन यो कार्यक्रम शैक्षिक सत्र २०६० देखि नै विद्यालय भर्ना अभियान सप्ताहको रूपमा मनाउँदै तथा कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयभित्र प्रदान गर्न पनि आवश्यक छ । त्यसकारण विद्यार्थी भर्ना अभियान सप्ताहको यस वर्षको नारा “शिक्षामा समता, निरन्तरता र गुणस्तरीय” राखिएको छ ।

यस कार्यमा गत शैक्षिक वर्षमा गा.वि.स., स्थानीय गैरसरकारी संस्था एवं सामुदायिक संस्था, क्लब, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, विद्यालय निरीक्षक, स्रोतव्यक्ति जिल्ला शिक्षा कार्यालयले देखाएको सक्रियताका आधारमा शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय, शिक्षा विभागले अधिराज्यव्यापी रूपमा युनेस्को, युनिसेफा, विश्व खाद्य कार्यक्रम लगायत संयुक्त राष्ट्रसंघसँग सम्बद्ध निकायहरू, राष्ट्रिय/अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संघसंस्थाहरू, स्थानीय निकाय, जनप्रतिनिधि तथा शिक्षाप्रेमीको सहयोगमा आगामी शैक्षिक स २०६३ को लागि पनि “विद्यार्थी भर्ना अभियान तथा विद्यालय स्वागत कार्यक्रम” लाई अभियानकै रूपमा संचालन गर्ने उद्देश्य लिइएको छ (शिक्षा विभाग, २०६३) ।

शिक्षा नियमावली २०५९ का अनुसार नियमावलीको परिच्छेद ८ को नियम ३९ मा प्राथमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षाको परिचालन र नियन्त्रण सम्बन्धित विद्यालयले गर्नेछ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी सोही परिच्छेदको नियम ४० मा निम्न माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा जिल्ला स्तरीयरूपमा सञ्चालन र नियन्त्रण हुने व्यवस्था गरिएको छ भने माध्यमिक तहको परीक्षाको राष्ट्रिय स्तरको हुने कुरासमेत उल्लेख गरिएको छ ।

परिच्छेद ८ कै नियम ४७ मा अन्धा, बहिरा, सुस्त मनस्थिति भएका वा शारीरिक कारणले अपाङ्ग विद्यार्थीहरूलाई अपाङ्गताको प्रकृति हेर्दा समयमै परीक्षा दिन नसक्ने देखिएमा बढीमा १ घण्टासम्म थप समय उपलब्ध गराउन सकिने कुरा समेत उल्लेख गरिएको छ । जसबाट सबैलाई समान अवसर उपलब्ध गराई शिक्षाको मूल धारमा ल्याउन खोजेको देखिन्छ ।

शिक्षा नियमावलीको परिच्छेद १५ को नियम ८२ मा कुनै विद्यार्थी विरामीपछि वा काबु बाहिरको परिस्थितिको कारणले गर्दा वार्षिक परीक्षा दिन नसकेको अवस्थामा अभिभावकले प्रमाणसहित निवेदन दिएमा र निवेदन मनासिव भएमा विद्यालयको अभिलेखमा अन्य परीक्षामा राम्रो अंक ल्याएको देखिएमा प्र.अ.ले आवश्यकताअनुसार मुख्य-मुख्य विषयको परीक्षा लिई सो विद्यार्थीलाई कक्षा चढाउन सक्नेछ । तर, शैक्षिक सत्र सुरु भएको एक महिनापछि कुनै विद्यार्थीलाई कक्षा चढाइने छैन । कक्षा ६ र ९ मा भने कुनै पनि विद्यार्थीलाई कक्षा चढाइने छैन ।

त्यसैगरी सोही परिच्छेदकै नियम ८३ मा असाधारण प्रतिभा भएका विद्यार्थीहरूलाई प्र.अ.ले सो कक्षामा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको सिफारिसमा कक्षा ६ र ९ मा बाहेक बढीमा १ कक्षा चढाउन सकिने स्पष्ट कानुनी व्यवस्था गरिएको छ (पौडेल, २०६२) ।

उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन (२०५५) का अनुसार कक्षा १-३ को मूल्याङ्कन प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्नका लागि सुझाव नं. ६ मा मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नतिको व्यवस्था गर्नुपर्ने सुझाव दिइएको छ । जसअनुसार कक्षा दोहोर्‍याउने र विद्यालय छोड्ने अवस्थाबाट सिर्जित शैक्षिक क्षतिलाई घटाउन र विद्यालयहरूलाई पढाइमा प्राथमिक कक्षा १ देखि ३ सम्म विद्यार्थीहरूले स्वाभाविकरूपमा तल्लो कक्षाबाट माथिल्लो कक्षामा चढ्न पाउने उदार कक्षोन्नतिको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । उदार कक्षोन्नतिको नीति अबलम्बन गर्दा अनवरत मूल्याङ्कनलाई सँगसँगै लैजान आवश्यक छ । विद्यार्थीको उपलब्धिको लेखाजोखाका निम्ति वार्षिक परीक्षाका अतिरिक्त मासिक, लिखित तथा मौखिक परीक्षा, गृहकार्य, उपस्थिति र अभिलेख समेतलाई आधार बनाउनु पर्दछ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ (शर्मा, २०५८) ।

विद्यालय शिक्षाको प्रस्तावित कार्यनीति र कार्ययोजनाको अवधारणा पत्र (२०५८) का अनुसार यस अवधारणा पत्रमा प्राथमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको उपलब्धिको

लेखाजोखाका निमित्त वार्षिक परीक्षाका अतिरिक्त मासिक परीक्षा, लिखित तथा मौखिक परीक्षा, गृहकार्य र अभिलेख समेतलाई मूल्याङ्कनको आधार बनाउनुपर्ने कुरालाई सुभाषका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । अवधारणा पत्रको रणनीति/कार्यनीतिका रूपमा प्राथमिक तहको मूल्याङ्कन प्रणालीको सम्बन्धमा कक्षा १-५ सम्म निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीअनुसार कक्षा चढाउने व्यवस्था गरिने छ । कक्षा ५ को अन्तमा अंग्रेजी, नेपाली र गणित विषयमा जि.शि.का.द्वारा निर्धारित नमुना प्रश्नहरूको आधारमा सम्बन्धित विद्यालयले परीक्षा लिनेछ । यस्तो परीक्षा समेतमा कुनै शुल्क लिन पाइने छैन भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । सोही अवधारणा पत्रको कार्ययोजनाको आधार पत्रमा कक्षा १-५ सम्म निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्न आवश्यक तयारी गर्ने, कक्षा १ देखि ५ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नतिलाई अनिवार्य व्यवस्थापन गर्ने कार्य शैक्षिक सत्र २०५९ बाट सुरु गरिने छ । यसका लागि आवश्यक तयारी पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तत्काल सुरु गर्नेछ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पौडेल, २०६३) ।

शर्मा (२०६६) का अनुसार उदार कक्षोन्नति नीतिले सबैलाई उत्साहित त गर्छ तर सावधानी पूर्वक निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई अपनाई कक्षामा हुने शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी रूपले अपनाउन नसकेमा अथवा नपढे पनि कक्षोन्नति हुन्छ भनेर नकारात्मक रूपमा लिइयो भने यसबाट ठूलो नोक्सानी हुने र भावी पीढिले आधारभूत सिक्न नसकेर जग कमजोर भएको घरजस्तै अवस्थामा पुग्न सक्ने कुरा सहजै आँकलन गर्न सकिन्छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा शिक्षकहरूको निरन्तर उपस्थितिको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ तर एउटा अध्ययनले देखाए अनुसार शिक्षकहरूको विद्यालयमा हुने अनुपस्थिति पनि निकै ठूलो रहेको देखाएको छ । शिक्षकहरूको कक्षामा हुने उपस्थिति कम भएमा, जिम्मेवारीको बोध नभएमा, के धेरै झन्झट गर्ने भनेर विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन रेकर्ड अध्यापन गरेको पाठअनुसार नराख्ने, कार्यसञ्चयिका नबनाउने, सजिलोको लागि परम्परागत मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्ने अथवा रेकर्ड राख्न र मूल्याङ्कन गर्न नजान्ने समेतको अवस्थाले कतिपय जिल्लामा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई असर पारिरहेको देखिन्छ । अर्कोतर्फ हाम्रो निरीक्षण तथा अनुगमन प्रणालीले सुधार गर्न मद्दत गर्ने र कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउन अथवा पृष्ठपोषण दिने कार्य त्यति पर्याप्त मात्रामा भएको देखिँदैन ।

उनले निष्कर्षमा भनेका छन् उदार कक्षोन्नति र निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियाले विद्यार्थीहरूको मनोविज्ञानलाई असर नपर्ने गरी पठनपाठनलाई कक्षामा सिकाइको वातावरण

सिर्जना गरी प्रत्येक विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धीको निरन्तर रूपमा पाठानुसार मूल्याङ्कन गरी कमजोर पक्षलाई सहयोगी शिक्षणका रूपमा अगाडि बढाउने र विद्यार्थीहरूमा भएको प्रतिभा प्रष्फुटन हुने अवसर सिर्जना गर्ने अपेक्षाका साथ अगाडि बढाइएको भएता पनि भौगोलिक विविधता, स्रोत र साधनको कमी, दक्ष जनशक्तिको अभाव तथा परम्परागत सोचले गर्दा हाल भइरहेका अवस्थाबाट त्यति सन्तोष लिन सक्ने स्थिति देखिँदैन । अतः यी सबै कुरालाई हृदयंगम गरी सञ्चार व्यवस्था र अनुगमन प्रणालीलाई बढी क्रियाशील बनाई यसले अपेक्षा गरेको लक्ष्य हासिल गराउन सबै पक्षको आ-आफ्नो स्थानबाट सहयोग हुनुपर्ने देखिन्छ (शिक्षा विभाग, २०६६) ।

२.२ सैद्धान्तिक खाका

यस अध्ययनमा प्राप्त हुने तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गर्न विभिन्न विद्वानहरूले दिएका सैद्धान्तिक खाकाहरूलाई आधार बनाइएको छ । विभिन्न चिन्तकहरूले आ-आफ्नो विषयमा व्यक्त गरेका अभिमतहरूलाई यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ । यस अध्ययनमा निम्नलिखित सैद्धान्तिक खाकाहरूलाई समावेश गरिएको छ ।

विद्यार्थीको निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा क्रमशः सरलबाट जटिलतर्फ सिकाइ उपलब्धी तय गरिएको छ । सिकारुलाई तय गरिएका एउटा शैक्षिक उपलब्धीमा अभ्यस्त गराइसकेपछि मात्र अर्को शैक्षिक उपलब्धीतिर अगाडि बढाउनुपर्ने तथा विद्यार्थीहरूका लागि तय गरिएका उपलब्धीहरू क्रमशः हासिल नभएसम्म सिकारुलाई पटक पटक शिक्षकले अभ्यस्त गराउनुपर्ने भन्ने कुराको अध्ययन गर्नका लागि यो सिद्धान्तलाई आधार मानिएको छ । स्किनर (१९३०) का अनुसार कुनै पनि व्यवहार उत्तेजनाका कारणबाट देखा पर्नुलाई प्रतिक्रियात्मक व्यवहार भनिन्छ । जस्तै खानेकुरा देख्दा ज्याल आउनु । स्किनरले सन् १९३० मा क्रियापरक अनुसन्धान मुसामाथि प्रयोग गरेका थिए । त्यसैगरी उनले दोस्रो प्रयोग परेवामाथि गरेका थिए । यो सिद्धान्तबाट कुनै पनि कुरा सिक्न सिकारु तत्पर हुनुपर्छ । सिकारु तत्पर छ र निरन्तर अभ्यास छ भने सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ । त्यसकारण विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा पनि यो सिद्धान्तको सम्बन्ध छ । मूल्याङ्कन एकपटकमा नगरेर विद्यार्थीले तत्काल सिकाइको क्रममा देखाउने प्रतिक्रियाको आधारमा यसका हरेक क्रियाकलापको निरन्तर रूपमा मूल्याङ्कन गर्दै जानुपर्छ (शर्मा, २०५८ मा उद्धृत) ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू क्रमशः सरलबाट जटिलको क्रममा एकपछि अर्को पूरा गर्दै गराउँदै अगाडि बढेमा मात्र प्रभावकारी र स्थायी हुन्छ । साथै पाठ्यक्रमले तोकेका उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि किटान गरिएका शैक्षिक सूचक तथा उपलब्धिहरू पनि क्रमशः पूरा हुँदै गएमा पाठ्यक्रमले राखेको लक्ष्य सजिलै पूरा हुन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको उदार कक्षोन्नति नीतिमा पनि विद्यार्थीहरूले एकपछि क्रमशः अर्को उपलब्धि पूरा गरेपछि मात्रै कक्षा चढाउने व्यवस्था गरिएको छ । एउटा सूचकको उपलब्धि प्राप्त भइसकेपछि अर्को सूचकले सिकाइलाई सिक्नको लागि र शिक्षकलाई सिकाउनका लागि उत्प्रेरित गरेको हुन्छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्नका लागि यस सिद्धान्तलाई पनि आधार बनाइएको छ मास्लो (१९४३) का अनुसार मानिसका आवश्यकतालाई शृङ्खलाबद्धरूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उनले मानवीय आवश्यकताहरू क्रमशः एकपछि अर्को गर्दै पूरा हुने कुरा उल्लेख गरेका छन् । मानिसले आफ्नो एक तहको न्यूनतम आवश्यकता पूरा गरिसकेपछि मात्र अन्य आवश्यकतातिर आकर्षित हुँदै जान्छ । मानिसलाई उत्प्रेरित गर्ने प्रमुख आधार तत्व मानिसहरूको आवश्यकता हो भन्ने उनको तर्क रहेको छ । मानिसले गाँस, बास र कपासजस्ता न्यूनतम आवश्यकता पूरा गरिसकेपछिमा आधारभूत शिक्षा, गुणस्तरीय शिक्षा तथा स्वास्थ्यजस्ता आवश्यकता पूरा गर्न तिर लाग्दछ । न्यूनतम शिक्षा पूरा नभएसम्म गुणस्तरीय र व्यवहारिक शिक्षाको कल्पनासमेत गर्न सकिँदैन ।

मानिसले मानिसभैँ बाँच्न र जीवन निर्वाहको लागि आवश्यकता पर्ने खाना, नाना, छानाजस्ता आधारभूत आवश्यकता, यौन इच्छाको पूर्ति तथा शारीरिक सुरक्षा, नोकरीको सुरक्षा, धनको सुरक्षाजस्ता कुराहरू निम्न श्रेणीका आवश्यकताहरू अन्तर्गत पर्दछन् । यसप्रकार तल्ला आवश्यकता पूरा गरिसकेपछि मात्र मानिसलाई माथिल्लो तहका आवश्यकता पूरा गर्ने इच्छा र आकांक्षा सृजना हुन्छ (कोइराला, २०६२ मा उद्धृत) ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि पाठ्यक्रमले तोकेका क्रियाकलाप तथा शैक्षिक सूचकहरूलाई क्रमशः अभ्यस्थ बनाउँदै निचोडमा पुग्नुपर्दछ । अभ्यासले मानिसलाई सिकाइप्रति दत्तचित्त तथा उत्प्रेरित बनाउन मद्दत गर्ने हुँदा विद्यार्थी मूल्याङ्कनका क्रममा विद्यार्थीहरूलाई दैनिक रूपमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सरिक गराउँदै उदार कक्षोन्नति गर्न सकिन्छ । थोर्न्डाइक (१९९३) का अनुसार सिकाइ भनेको ठीक व्यवहारलाई आत्मसात् गर्नु तथा बेठीक व्यवहारलाई त्याग्दै जानु हो । सिकारुले पनि सिक्ने क्रममा विभिन्न प्रयासहरू गर्दागर्दै र प्रतिक्रियाहरू दिँदादिँदै अचानक सफलता प्राप्त गर्न

सक्नु र सही समाधान वा प्रयासले मात्र स्थायी रूप लिई सिकाइ स्थायी तथा प्रभावकारी हुने कुरामा जोड दिएको छ (शर्मा, २०५८ मा उद्धृत) ।

कामदारलाई भैं शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई अधिकतम शैक्षिक उपलब्धिहरू हासिल गर्ने ढङ्गले परिचालन गर्नुपर्दछ । बढी राम्रो गर्नेले बढी अंक पाउने तथा छिटो र सही शैक्षिक सुचक हासिल गर्नेले छिटो कक्षा चढ्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, सिकाइ उपलब्धिहरू तथा मूल्याङ्कन प्रणालीमा पनि समयानुकूल हुने गरी वैज्ञानिक ढङ्गले परिवर्तन गर्दै लाने प्रयास भएको छ र गर्दै जानु पनि पर्नेछ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा परम्परागत लिखित परीक्षा (Paper and Pencil) का माध्यमले पुरानै तरिकाबाट मात्र सधैं संचालन गरेमा सही मूल्याङ्कन हुन सक्दैन । यस कारण मूल्याङ्कन प्रणालीमा पनि सुधार गर्दै त्यसबाट प्राप्त नतिजाहरूलाई वैज्ञानिक रूपमा व्यवस्थित गर्दै जानुपर्छ । वैज्ञानिकताका आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाईसँगै अधि बढाउँदै उदार कक्षोन्नति गर्नको लागि टेलरको वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्तलाई यस शोधको एक प्रमुख कसी मानिएको छ । टेलर (१९११) अनुसार कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न र उत्पादकत्व बढाउन मानिसलाई कुन काम गराउन खोजिएको छ ? कुन-कुन काम गर्न दिएमा उनीहरूले राम्रो र किफायति ढङ्गले गर्न सक्छन् भन्ने कुरा सही ढङ्गले छुट्याउनुपर्छ । दक्ष व्यक्तिलाई काममा लगाउने र अदक्षलाई थप तालिमको व्यवस्था गर्ने गरेमा कार्य प्रणालीको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सकिन्छ । उनको यो सिद्धान्तलाई वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त भनिन्छ ।

उनका अनुसार कामदारलाई काम गर्ने वातावरणमा उपयुक्त सुधार गर्न सकेमा उत्पादकत्व बढ्छ । व्यवस्थापकले राम्रो योजना निर्माण गर्नुपर्दछ । तब मात्र कामदारहरूले राम्रो कार्य सम्पादन गर्न सक्छन् । काम गर्ने विधि वैज्ञानिक हुनुपर्छ । कामदार छनौट गर्दा दक्ष र तालिम प्राप्त कामदार छनौट गर्नुपर्छ । आवश्यकता अनुसार कामदारलाई तालिमको व्यवस्था गरेर कार्य विभाजन गर्नुपर्छ । कामदारलाई कम थकान हुनेगरी उपयुक्त काम गर्ने वातावरण भएमा उत्पादकत्व वृद्धि हुने गरी बढी कार्य गर्न सक्दछन् (शर्मा एण्ड शर्मा, २०५८ मा उद्धृत) ।

२.३ शैक्षिक उपादेयता

यस शोध प्रस्ताव तयार गर्ने क्रममा यसभित्र प्रयोग गरिएका सैद्धान्तिक खाकाहरूले सोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सैद्धान्तिक खाका कोर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । उदार कक्षोन्नति गर्नुपर्ने कारण र यसले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभावलाई पुष्टि गर्न स्पष्ट दार्शनिक आधार प्रदान गर्छ ।

त्यसैगरी शोध प्रस्ताव तयार गर्ने क्रममा विभिन्न लेख रचना साहित्यहरूको समीक्षा गरिएको छ । जसले शोधकार्य गठन कस्ता विषयवस्तुको अध्ययन गर्ने, यस सम्बन्धमा अधिल्ला रचनाहरूमा के-के तथ्यहरू छन् र ती तथ्यहरूलाई कसरी छनौट गर्ने, शीर्षक छनौट, उद्देश्य निर्माणजस्ता पक्षहरूलाई सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनबाट अध्ययनलाई निश्चित बाटोमा लैजान मद्दत गर्दछ । शोध कार्य गर्ने क्रममा लेखन शैली, परिकल्पना निर्माण गरी गहिरो अध्ययन गर्न सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले सहयोग गर्दछ । साथै यसले अध्ययनलाई बढी सूचना तथा जानकारीमूलक बनाउन समेत मद्दत गर्दछ ।

परिच्छेद : तीन अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा

अध्ययनलाई व्यवस्थित गर्न फरक-फरक ढाँचाको प्रयोग गरिने भएता पनि यस अध्ययनलाई पूरा गर्न गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ ।

३.१.१ नमुना छनौटको आधारहरू

अध्ययन कर्ताको कार्य क्षेत्र पनि धरान नै परेकाले अध्ययन गर्न सुविधायुक्त हुने र अध्ययन क्षेत्र र कार्यक्षेत्र एकै ठाउँ परेकाले तथ्याङ्क संकलन गर्न सजिलो भई विश्वसनीय तथ्यहरू प्राप्त गर्नका लागि पनि यस धरान क्षेत्रलाई नमुना छनौटको आधार बनाइएको छ ।

३.१.२ जनसङ्ख्या

यो अध्ययन प्रकृति अनुसार आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्नका लागि सुनसरी जिल्लाको धरान स्रोतकेन्द्रभिन्न सञ्चालित ३६ वटा सामुदायिक प्राथमिक विद्यालय र यसका सरोकारवालाहरू नै जम्मा जनसङ्ख्याको रूपमा रहेका छन् ।

३.१.३ नमुनाको आकार

यो अध्ययनलाई पूरा गर्न निम्नानुसारको नमुनाको आकारलाई लिइएको छ ।

तालिका: १, नमुना विद्यालयको आकार

क्र.सं.	विवरण	प्र.अ.	शिक्षक	अभिभावक	स्रोत व्यक्ति	वि.नि
१.	श्री बद्रीनाथ प्रा.वि., धरान-१५	१	२	२	१	१
२.	श्री शहिद स्मृति मा.वि., धरान-८	१	२	२		
३.	श्री पञ्चायत मा.वि., धरान-१०	१	२	२		
४.	श्री भानुस्मृति मा.वि., धरान-३	१	२	२		

३.१.४ नमुना छनौट विधि

यस अध्ययनका लागि निर्धारित जनसंख्याबाट विद्यालय र शिक्षक तथा अभिभावक छनौट गरी उद्देश्यमूलक नमुना छनौट विधि र संभावनायुक्त नमुना छनौट दुवै विधि प्रयोग गरी नमुनाको छनौट गरिएको छ ।

३.२ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू

यस अध्ययनमा निम्नलिखित साधनहरूको प्रयोग गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ:

- क) प्रश्नावली
- ख) अन्तर्वाता निर्देशिका
- ग) अवलोकन फारम
- घ) अभिलेख अध्ययन

३.३ तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरू

यस अध्ययनका लागि तथ्यांक संकलन गर्न प्राथमिक र द्वितीय स्रोतलाई प्रयोग गरिएको छ ।

प्राथमिक स्रोतमा प्रश्नावली र अन्तर्वाता निर्देशिकालाई प्रयोग गरिएको छ ।

द्वितीय स्रोतमा अवलोकन फारम र अभिलेख अध्ययनलाई प्रयोग गरिएको छ ।

३.४ तथ्यांक संकलन प्रक्रिया

यस अध्ययनका निम्ति अवलोकन, अन्तर्वाता, अभिलेख अध्ययन, प्रश्नावली आदि माध्यमबाट तथ्यांक संकलन गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

यस अध्ययनको क्रममा सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई अझ बढी स्पष्ट रूपमा प्रष्ट्याउन तथ्याङ्कको स्वरूप अनुसार तथ्याङ्कलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै कतिपय तथ्याङ्कहरूलाई प्रतिशत, स्तम्भ, वृत्तचित्रमा प्रस्तुत गरी विश्लेषण गरिएको छ । तथ्याङ्कहरूलाई यस शोधमा उल्लेख गरिएका सिद्धान्त र पुर्व साहित्यहरूसँग तुलना गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । सङ्ख्यात्मक तथ्यहरूलाई गुणात्मक रूपमा परिवर्तन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

अध्ययनको क्रममा नमुना छनौटमा परेका ४ वटा विद्यालयको तथ्याङ्कमा आधारित रहेर प्राप्त सूचना, तथ्य तथ्याङ्कहरूलाई गुणात्मक तथा परिमाणत्मक शैलीमा विश्लेषण गरिएको छ। नेपालको पूर्वि क्षेत्रको सुन्दर नगरी धरान स्रोत केन्द्रभित्र ३६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरू छन्। उक्त विद्यालयहरूबाट प्राप्त भएका तथ्याङ्कहरूलाई प्रस्तावनामा उल्लेख गरिएका उद्देश्य अनुसार विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी निम्नानुसार व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ।

४.१ उदार कक्षोन्नति कार्यान्वयनको अवस्था

यस अध्ययनमा छनौट भएका विद्यालयका शिक्षक, प्र.अं. र विद्यालयका अभिलेखबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा उदार कक्षोन्नति कार्यान्वयनको अवस्था अध्ययन गरिएको छ।

वास्तवमा बालकलाई शिक्षा दिनुको तात्पर्य पाठ्यक्रममा तोकिएका सिकाइ उपलब्धि हाँसिल गराउनु हो। जसको लागि सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न बाँकी रहेका विषयवस्तुहरू निरन्तर मूल्याङ्कन विधिको प्रयोगबाट मात्र सम्भव छ। त्यसैले परिमार्जित पाठ्यक्रम २०५७ ले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको आधारमा वि.सं. २०६३ सालबाट क्रमस कक्षा १ बाट सुरु गरी २०६५ सम्ममा कक्षा ३ सम्म लागु हुने गरी उदार कक्षोन्नति नीति अघि बढाएको छ।

यस कार्यक्रमलाई अगाडि बढाउन उदार कक्षोन्नतिको सूचकहरू कार्यक्रमको सिकाइ उपलब्धि स्तर, विद्यालयमा विद्यार्थी हाजिरी प्रतिशत, कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी सङ्ख्या र बीचैमा कक्षा छोड्ने विद्यार्थी सङ्ख्याहरूको आधारमा उदार कक्षोन्नतिलाई प्रयोगमा ल्याइएको छ।

पाठ्यक्रमले उदार कक्षोन्नति गर्न विद्यार्थीको कक्षाकार्य, गृहकार्य, चालचलन, परियोजना कार्य, प्रगति अभिलेख, लिखित परीक्षा समेतका आधारलाई प्रयोग गर्नुपर्ने निर्देशन गरेको छ। जसअनुसार विद्यालय तहमा उदार कक्षोन्नति कार्यान्वयनको अवस्थालाई यहाँ निम्नअनुसारका उपशीर्षकहरूबाट विश्लेषण गरिएको छ।

४.१.१ उदार कक्षोन्नतिका लागि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रयोगको अवस्था

पाठ्यक्रमले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीका आधारहरू कक्षा कार्य, गृहकार्य, परियोजनाकार्य, व्यवहार परिवर्तन, हाजिरी, सिर्जनात्मक कार्य तोकेको छ । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको सिकाइ उपलब्धिहरू पूरा भए/नभएको, मूल्याङ्कन गर्दा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अन्तर्गत रहेर गर्नु पर्ने प्राथमिक पाठ्यक्रममा उल्लेख छ । अध्ययन क्षेत्रमा परेका शिक्षकहरूले निरन्तर मूल्याङ्कनका आधारहरूलाई यसरी प्रयोग गरेका छन् ।

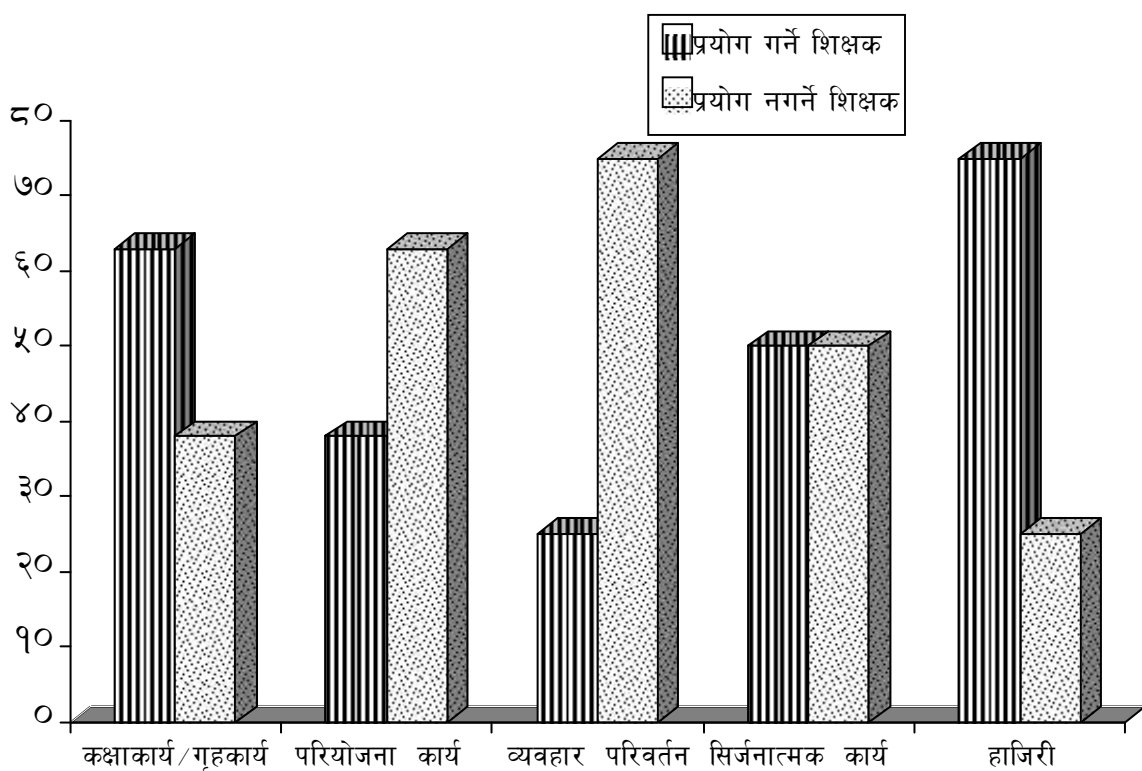
तालिका : २, पाठ्यक्रमले तोकेको मापदण्ड प्रयोगको अवस्था

क्र.सं.	आधार वा मापदण्ड	प्रयोग गर्ने शिक्षक		प्रयोग नगर्ने शिक्षक	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	कक्षाकार्य/गृहकार्य	५	६२.५	३	३७.५
२.	परियोजना कार्य	३	३७.५	५	६२.५
३.	व्यवहार परिवर्तन	२	२५	६	७५
४.	सिर्जनात्मक कार्य	४	५०	४	५०
५.	हाजिरी	६	७५	२	२५

स्थलगत अध्ययन, २०६६

तालिका दुई का अनुसार निरन्तर मूल्याङ्कनमा कक्षाकार्य गृहकार्यलाई प्रयोग गर्ने शिक्षक ५ (६२.५ प्रतिशत) जना रहेको देखिन्छ भने प्रयोग नगर्ने शिक्षक ३ (३७.५ प्रतिशत) जना रहेका छन् । परियोजना कार्यलाई ३ (३७.५ प्रतिशत) जनाले मात्र प्रयोग गरेका थिए भने ५ (६२.५ प्रतिशत) जनाले प्रयोग गरेको पाइएन । व्यवहार परिवर्तन भए नभएको अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्ने शिक्षक २ (२५ प्रतिशत) थिए भने ६ (७५ प्रतिशत) शिक्षकले यसलाई उपयोगमा ल्याएनन् । सिर्जनात्मक कार्यको आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने शिक्षक ४ (५० प्रतिशत) जना र नगर्ने पनि ४ (५० प्रतिशत) जना नै रहेको पाइयो । विद्यालयमा हाजिरी नियमित रूपमा गरिने गरेता पनि यसलाई मूल्याङ्कनको आधार बनाउने शिक्षक ६ (७५ प्रतिशत) जना र २ (२५ प्रतिशत) जनाले यसलाई प्रयोग नगरेको देखिन्छ । यस तथ्याङ्कलाई स्तम्भ चित्रमा देखाउँदा ।

चित्र : १, पाठ्यक्रमले तोकेको मापदण्ड प्रयोगको अवस्था

उपर्युक्त स्तम्भचित्रलाई विश्लेषण गर्दा पाठ्यक्रमले तोकेको मापदण्ड सबै शिक्षकले प्रयोग गरेको देखिदैन। यस अध्ययनमा प्र.अ.अरुलाई मापदण्ड प्रयोगमा नआउनुको कारण सोध्दा व्यावहारिक प्रयोग गर्ने सीपको अभाव र उदार कक्षोन्नतिको तालिम प्रभावकारी नभएकाले यस्तो भएको उल्लेख गरेका छन्।

४.१.२ उदार कक्षोन्नतिका लागि विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका प्रयोगको अवस्था

परिमार्जित पाठ्यक्रम २०५७ ले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा प्रयोग गरिएका ५ वटा मापदण्डका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने र जसको आधारबाट उक्त विद्यार्थीलाई पाठगत सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गरेको आधारबाट ३ वटा रेजा ($\sqrt{\sqrt{\sqrt{}}}$), मध्यम विद्यार्थीलाई २ वटा रेजा ($\sqrt{\sqrt{}}$) र सिकाइ उपलब्धि कम भएका विद्यार्थीलाई १ वटा रेजा ($\sqrt{\quad}$) प्रदान गरेर मूल्याङ्कनको रेकर्ड राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यस्तो रेकर्ड प्रत्येक विद्यार्थीको एक एक वटा व्यक्तिगत फाइल खडा गर्नु पर्ने हुन्छ त्यसलाई कार्यसञ्चयिका भनिन्छ। यही कार्यसञ्चयिकाको आधारमा उदार कक्षोन्नति गर्न सकिन्छ। अध्ययन क्षेत्रका

शिक्षकहरूले उदार कक्षोन्नतिको लागि कार्यसञ्चयिका प्रयोगको अवस्था निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका: ३, मूल्याङ्कनमा कार्यसञ्चयिकाको प्रयोगको अवस्था

क्र.सं.	कार्यसञ्चयिका	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	प्रयोग गर्ने शिक्षक	६	७५
२.	प्रयोग नगर्ने शिक्षक	२	२५
	जम्मा	८	१००

स्थलगत अध्ययन, २०६६

तालिका तीनको आधारमा विश्लेषण गर्दा सबै शिक्षकले मूल्याङ्कन प्रक्रियामा कार्यसञ्चयिका बनाई प्रयोग गरेको देखिँदैन । अध्ययन स्थलका ८ जना शिक्षकहरू मध्ये ६ जना (७५ प्रतिशत) ले कार्यसञ्चयिका प्रयोग गरेको अवस्था छ भने २ जना (२५ प्रतिशत) ले कार्यसञ्चयिका निर्माण गरेको देखिएन । कार्यसञ्चयिका प्रयोग गर्नेहरूको निरीक्षणमा पूर्ण रूपमा पाठ्यक्रमले तोकेको ढाँचामा सञ्चयिका निर्माण गरेको पाइएन ।

४.१.३ सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका उपायहरूको अवस्था

पाठ्यक्रमले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गराउन कमजोर विद्यार्थीलाई छुट्टै समयमा छुट्टै कक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने, कक्षा शिक्षणकै समयमा कमजोर विद्यार्थीलाई बढी ध्यान दिने, विद्यार्थीबीच अन्तर्क्रियाको अवसर दिने, शिक्षण विधि परिवर्तन गरी शिक्षण गर्ने जस्ता तरिकाहरू प्रयोग गर्न सकिने कुरा उल्लेख छ । यहाँ सिकाइ स्तरमा वृद्धि गर्न अपनाइने उपायहरू प्रयोगको अवस्था सम्बन्धमा अध्ययन स्थलमा परेका शिक्षकहरूले प्रयोग गरेको नगरेको निम्न तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका: ४, सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका उपायहरूको अवस्था

क्र. सं.	सुधारका उपायहरू	प्रयोग गर्ने शिक्षक		प्रयोग नगर्ने शिक्षक	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	अभिभावकलाई ट्युसनको व्यवस्था गर्न लगाउने	२	२५	६	७५
२.	छुट्टै समयमा कमजोर विद्यार्थीलाई बढी समय दिने	१	१२.५	७	८७.५
३.	कक्षा समयमै कमजोर विद्यार्थीलाई बढी अवसर दिने	५	६२.५	३	३७.५
४.	अभिभावकलाई सिकाइ वातावरण राम्रो बनाउने सुझाव दिने	६	७५	२	२५
५.	आफूले सिकेका कुरा अरुलाई सिकाउन प्रेरित गरेर	७	८७.५	१	१२.५
६.	शिक्षण विधि परिवर्तन गरेर	६	७५	२	२५

स्थलगत अध्ययन, २०६६

सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएकामध्ये सबैभन्दा बढी प्रयोग गर्ने सुधारका उपायहरूमा विद्यार्थीले आफूले सिकेका कुरा अरुलाई सिकाउन प्रेरित गर्ने शिक्षक ७ जना (८७.५ प्रतिशत) दास्रोमा शिक्षण विधि परिवर्तन गर्ने र अभिभावकहरूलाई सिकाइ वातावरण सुधार्न सुझाव दिने शिक्षकहरू ६ जना (७५ प्रतिशत) र कक्षा समयमै कमजोर विद्यार्थीलाई बढी अवसर दिने शिक्षक ५ जना (६२.५ प्रतिशत) रहेको पाइयो तर छुट्टै समयमा कमजोरलाई बढी समय दिने, अभिभावकहरूलाई ट्युसनको व्यवस्था गर्न लगाउने जस्ता उपायहरूको प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।

सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न उल्लेखित तरिकाका अतिरिक्त शिक्षकहरूले विद्यालय आउन प्रेरित गर्ने, कथा, कविता, चुटुकिला, गीत, नाच जस्ता अतिरिक्त क्रियाकलापको संचालन गरी पाठलाई सञ्चालन गर्ने, बाल मनोविज्ञान अनुसार बालबालिकालाई माया स्नेह दिने तथा खेलको माध्यमबाट पाठलाई प्रस्तुत गर्ने, राम्ररी सिकेका बालबालिकालाई पुरस्कार प्रदान गरी सबैलाई सिकाइ क्रियाकलापमा समाहित गराउने गरेको अध्ययनका क्रममा अनौपचारिक छलफलमा शिक्षकहरूले व्यक्त गरेका थिए ।

४.१.४ विद्यार्थीको श्रेणी विभाजन र कक्षोन्नतिको अवस्था

कक्षा १ र २ को नयाँ पाठ्यपुस्तक प्रबोधिकरण पुस्तिका २०६२ र २०६३ अनुसारको उदार कक्षोन्नतिका ५ वटा मापदण्डहरूमा अति उत्तम, उत्तम र सामान्य वर्गमा छुट्याइन्छ । अति उत्तमलाई तिनवटा रेखा चिन्ह, उत्तमलाई २ वटा रेखा चिन्ह र सामान्य वर्गमा पर्नेलाई एकवटा रेखाले मूल्याङ्कन फारममा चिनो लगाइन्छ । जसबाट रेखा प्रतिशत

निकालिन्छ । उक्त हिसाबबाट ७० प्रतिशत भन्दा बढी अंक ल्याउने 'क' श्रेणी ४०-७० प्रतिशत को बीचमा अंक प्राप्त गर्नेलाई 'ख' श्रेणी र ४० प्रतिशत भन्दा कम अंक ल्याउने विद्यार्थीलाई 'ग' श्रेणीमा राखिन्छ । उक्त श्रेणी विभाजन गर्ने काम त्रैमासिक रूपमा गणना गरी अभिलेख राखिन्छ । त्यसलाई वार्षिक रूपमा औसत गणना गरी विद्यार्थीको श्रेणी छुट्याइन्छ । सबै श्रेणीका विद्यार्थीलाई माथिल्लो कक्षामा अनिवार्य कक्षोन्नति गरिन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका शिक्षकहरूले श्रेणी विभाजन गरेको तरिका निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका: ५, विद्यार्थीको श्रेणी विभाजनको तरिका

क्र.सं.	श्रेणी विभाजनको तरिका	प्रयोग गर्ने शिक्षक	प्रतिशत
१.	पाठ्यक्रमले तोके अनुसार	५	६२.५
२.	पाठ्यक्रमले तोके भन्दा फरक तरिकाले	-	-
३.	औपचारिक लिखित परीक्षा/पुरानै पद्धतिबाट	३	३७.५

स्थलगत अध्ययन, २०६६

विद्यार्थीको श्रेणी विभाजनको सम्बन्धमा नमुना विद्यालयका शिक्षकहरूमध्ये ५ जना (६२.५ प्रतिशत) ले पाठ्यक्रमले तोके अनुसार श्रेणी विभाजन गरी कक्षोन्नति गरेको पाइयो तर ३ जना (३७.५ प्रतिशत) शिक्षकले पुरानै लिखित परीक्षाको आधारमा श्रेणी विभाजन गरी कक्षोन्नति गरेको देखिन्छ । यी दुई तरिकाभन्दा फरक तरिकाबाट कुनैपनि शिक्षकले श्रेणी विभाजन र कक्षोन्नति गरेको देखिएन । श्रेणी विभाजन गरी तिनवटै श्रेणीका बालबालिकालाई माथिल्लो कक्षामा कक्षोन्नति गर्दा जान्ने र नजान्ने दुवै श्रेणीका बालबालिकालाई पुनः एकै ठाउँमा राखेर शिक्षण गर्न गाह्रो हुने ३ जना शिक्षकहरूको राय छ । पाँचजना शिक्षकहरूले भने पाठ्यक्रमले तोकेअनुसार श्रेणी विभाजन गरी माथिल्लो कक्षामा पुगेपछि श्रेणीअनुसार समूह विभाजन गरी अध्यापन गराउन सजिलो हुने राय व्यक्त गरेका छन् । श्रेणी विभाजन गरी उदार कक्षोन्नति कार्यका लागि व्यवहारिक रूपमा प्रभावकारी तालिमको आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।

४.१.५ उदार कक्षोन्नतिका आधार र मापदण्ड प्रयोगको स्थिति

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीका ५ वटा मापनको आधारमा पाठगत रूपमा सिकेका कुराहरूलाई निर्दिष्ट सिकाइ उपलब्धिहरू पूरा भए नभएको हेरिन्छ । निरन्तर विद्यार्थी

मूल्याङ्कनको फारम प्रयोग गर्दै प्रत्येक पाठबाट प्राप्त विद्यार्थीको उपलब्धिलाई लिखित मौखिक परीक्षा समेतको प्रगतिलाई कार्यसञ्चयिकामा अधावधिक गरिन्छ । यहाँ अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका शिक्षकहरूले पाठ्यक्रमले तोकेको कार्यसञ्चयिकामा समेटिने पक्षहरूको प्रयोगको अवस्था र कक्षा उकास्ने मापदण्डको प्रयोगको अवस्थालाई शीर्षक बनाई विश्लेषण गरिएको छ ।

क) कार्यसञ्चयिकामा समेटिने पक्षहरू प्रयोगको अवस्था

प्राथमिक पाठ्यक्रम २०५७ ले कार्यसञ्चयिकामा विषयगत उपलब्धि, हाजिरी, विद्यार्थीको सामाजिक, आर्थिक, पारिवारिक, विवरण अभिभावकका सुभावहरू, परियोजना कार्य, गृहकार्य/कक्षाकार्य, व्यवहार परिवर्तन, अतिरिक्त क्रियाकलाप, सृजनात्मक कार्यजस्ता पक्षहरू समेटिनुपर्ने उल्लेख छ । नमुना विद्यालयका शिक्षकहरूले उपर्युक्त पक्षहरूको प्रयोगका अवस्थालाई निम्न तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका: ६, कार्यसञ्चयिकामा समेटिनु पर्ने पक्षहरू प्रयोगको अवस्था

क्र.सं.	समेटिनु पर्ने पक्षहरू	प्रयोग गर्ने शिक्षक		प्रयोग गर्ने शिक्षक	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	विषयगत उपलब्धी	६	७५	२	२५
२.	विद्यार्थीको सामाजिक, आर्थिक पारिवारिक विवरण	१	१२.५	७	८७.५
३.	विद्यार्थी हाजिरी	६	७५	२	२५
४.	गृहकार्य/कक्षाकार्य	५	६२.५	३	३७.५
५.	कक्षासहभागिता/परियोजना कार्य	३	६२.५	५	६२.५
६.	व्यवहार परिवर्तन	२	२५	६	७५
७.	सिर्जनात्मक कार्य	४	५०	४	५०
८.	अतिरिक्त क्रियाकलाप	२	२५	६	७५
९.	अभिभावकबाट लिएका सुभाव	१	१२.५	७	८७.५

स्थलगत अध्ययन, २०६६

कार्यसञ्चयिका तयार गर्दा पाठ्यक्रममा उल्लेख भएका सबै पक्षहरूलाई समेटिएको पाइएन । केही मात्रामा शिक्षकको प्रयासबाट मात्र पाठ्यक्रमले सिफारिस गरेका कुराहरू समेटेर सञ्चयिका निर्माण सम्भव छैन । यसमा विद्यालय प्रशासन, व्यवस्थापन समिति, स्रोतकेन्द्र लगायत शिक्षकहरूको सामूहिक प्रयासको आवश्यकता पर्छ । माथिको तालिका ६ मा विषयगत उपलब्धी, विद्यार्थी हाजिरी, गृहकार्य/कक्षाकार्यजस्ता पक्षहरूलाई धेरैजसो

शिक्षकहरूले कार्यसञ्चयिकामा समेटेको देखिन्छ तर विद्यार्थीको सामाजिक आर्थिक विवरण, परियोजना कार्य, व्यवहार परिवर्तन, सिर्जनात्मक कार्य, अतिरिक्त क्रियाकलाप, अभिभावकका सुभावजस्ता पक्षहरू केही शिक्षकको कार्य सञ्चयिकामा नसमेटी हचुवाको भरमा उदार कक्षोन्नति भइरहेको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

ख) कक्षा उकास्ने मापदण्ड प्रयोगको अवस्था

उदार कक्षोन्नति गर्न पाठ्यक्रमले माथिल्लो कक्षामा जाने उमेर पुगेको हुनुपर्ने, विद्यालय खुलेका ७० प्रतिशत दिन हाजिरी भएको हुनुपर्ने र शैक्षिक सत्रको पहिलो त्रैमासिक अवधि मै कक्षामा विशिष्ट क्षमता देखाउने विद्यार्थीलाई सोही अवधिभित्र माथिल्लो कक्षामा चढाउन सकिने तर दोस्रो तेस्रो त्रैमासिकमा कक्षा चढाउन नहुने मापदण्डहरू तोकेको छ । नमुना विद्यालयका शिक्षकहरूले कक्षा उकास्ने मापदण्डहरूलाई निम्नानुसार प्रयोग गरेको पाइयो ।

तालिका: ७, कक्षा उकास्ने मापदण्ड प्रयोगको अवस्था

क्र.सं.	मापदण्डहरू	प्रयोग गर्ने शिक्षक		प्रयोग गर्ने शिक्षक	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	माथिल्लो कक्षामा जाने उमेर पुगेको हुनुपर्ने	६	७५	२	२५
२.	विद्यालय खुलेको ७० प्रतिशत हाजिर हुनुपर्ने	३	३७.५	५	६२.५
३.	पहिलो त्रैमासिक अवधिमा नै कक्षामा विशिष्ट क्षमता देखाउने विद्यार्थीलाई कक्षा उकास्न सकिने	-	-	८	१००
४.	दोस्रो तेस्रो त्रैमासिकमा कक्षा उकास्न नहुने	८	१००	-	-
५.	ज्यादै कम उपलब्धि स्तर भएका विद्यार्थीलाई अभिभावकको परामर्शमा सोही कक्षा दोहोर्‍याउन सकिने	-	-	८	१००

स्थलगत अध्ययन, २०६६

शिक्षकहरूले उदार कक्षोन्नति गर्दा यसका मापदण्डहरूलाई खासै वास्ता गरेको पाइएन । उदार कक्षोन्नति सरकारको नीति हो । सबैलाई खुर्खुरु कक्षा चढाउनुपर्छ भन्ने धारणा अधिकांशमा पाइयो । माथि तालिका सातको तथ्याङ्कमा ६ जना (७५ प्रतिशत) शिक्षकले उमेरलाई पनि हेरेर कक्षोन्ती गर्ने गरेको, ३ जना (३७.५ प्रतिशत) शिक्षकले मात्र हाजिरीको मापदण्ड प्रयोग गरेको देखिन्छ । प्रथम त्रैमासिकमा विशिष्ट क्षमता देखाएका विद्यार्थी पहिचान नगरेको, ज्यादै कम उपलब्धी स्तर भएका विद्यार्थीलाई अभिभावकको परामर्शमा सोही कक्षा दोहोर्‍याउन लगाउने मापदण्ड प्रयोग नै नगरी सबैलाई प्रत्येक

कक्षामा कक्षोन्नति गरेको पाइयो । यसले के देखाउँछ भने यो पाठ्यक्रम लागू भएको पाँच वर्ष पूरा भएपछि तहगत उद्देश्यका आधारमा विद्यार्थीको उपलब्धी मूल्याङ्कन गरी शिक्षाको लेखाजोखा गरी गुणस्तरियता मूल्याङ्कन गर्ने सरकारी योजनामा प्रभाव पर्ने देखिन्छ ।

उदार कक्षोन्नति कार्यान्वयनको अवस्थालाई अध्ययन गर्दा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ मा उल्लेख भए अनुसार मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थीको सिकाइसँग आबद्ध हुने गरी विकसित गर्ने, विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई विद्यालयमा आधारित हुने गरी व्यवस्थित गर्ने, विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाउने व्यवस्था छ । त्यसैगरी पहिलो निर्माणात्मक र दोस्रो निर्णयात्मक मूल्याङ्कनले विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धीका अतिरिक्त विद्यार्थीका विशिष्ट व्यवहार, सीप प्रवृत्ति जस्ता गुणात्मक पक्षको मूल्याङ्कनमा जोड दिने भनिएको छ । यस अध्ययनमा शिक्षक जिम्मेवार भएर अघि बढेको देखिँदैन । कतिपय शिक्षकलाई उदार कक्षोन्नतिको मर्म नै थाहा छैन, उदार कक्षोन्नतिका मापदण्डहरू नै थाहा छैन, उदार कक्षोन्नति सरकारको नीति हो कक्षामा भएका सबैलाई खुर्खुरु कक्षा उकास्दै लानुपर्छ भन्ने धारणा अधिकांश शिक्षकहरूमा रहेकोछ । अत्यन्तै कमजोर विद्यार्थीलाई अभिभावकको परामर्शमा कक्षा दोहोर्‍याउन पनि सकिने पाठ्यक्रमको मर्मलाई वेवास्ता गरिएको र माथिल्लो कक्षामा पुगेपछि कार्यसञ्चयिका अध्ययन गरी थप समय उपलब्ध गराई विद्यार्थीलाई सिकाएरै अगाडि बढाउँदै लैजानुपर्छ भन्ने ज्ञान नभएका कारण शिक्षकको गैर जिम्मेवारी मूल्याङ्कनले राष्ट्रको शैक्षिक गुणस्तरियता मूल्याङ्कन गर्ने योजनामा समेत प्रभाव पर्ने देखिन्छ ।

मास्लो (१९४३) का अनुसार मानिसका आवश्यकताहरू श्रृङ्खलाबद्ध रूपमा न्यूनतमबाट उच्चतमतर्फ अगाडि बढ्दै जान्छन् । ठीक त्यसैगरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप पनि सरलबाट जटिलको क्रममा एकपछि अर्को पूरा गराउँदै अगाडि बढेमा प्रभावकारी र स्थायी हुन्छ । उदार कक्षोन्नति नीतिमा पनि एकपछि क्रमशः अर्को उपलब्धि पूरा गरेपछि कक्षा चढाउने व्यवस्था गरिएको छ । यस अध्ययनमा बालकलाई जाने पनि नजाने पनि कक्षोन्नति गरिएको छ । आधारभूत सिकाइ उपलब्धी प्राप्त नगरी अर्को सिकाइ उपलब्धी प्राप्त गर्न विद्यार्थी सक्षम हुँदैनन्, सिकाइ सरलबाट जटिलतिर क्रमशः बढाउँदै आवश्यकताका श्रेणी भन्ने अगाडि बढाउनुपर्नेमा त्यसो नभएकाले व्यवहारिक र प्रभावकारी तालिमका साथै प्रत्यक्ष अनुगमनका साथ यस नीतिलाई अगाडि बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

स्किनर (१९३०) का अनुसार सिकारुलाई तय गरिएका उपलब्धीहरूमा अभ्यस्त गराइसकेपछि मात्र अर्को शैक्षिक उपलब्धीतिर अगाडि बढाउनुपर्ने तथा विद्यार्थीहरूका लागि तय गरिएका उपलब्धीहरू क्रमशः हासिल नभएसम्म सिकारुलाई पटकपटक शिक्षकले अभ्यस्त गराउनुपर्ने भनिएको छ तर यहाँ एउटा शैक्षिक उपलब्धि प्राप्त होस् या नहोस् उसलाई आधारभूत सिकाइ उपलब्धीको अभावमा विद्यार्थी तह पार गर्दै जाने र अचकल्टो अवस्थामा कुहिरोको काग बन्ने स्थिति छ । यस शैलीले शिक्षाका राष्ट्रिय र विषयगत उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन ।

४.२ उदार कक्षोन्नति र सिकाइ उपलब्धी

विद्यार्थीलाई शिक्षा दिनुको अर्थ उनीहरूलाई पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धी हासिल गराउनु हो । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको उद्देश्य विद्यार्थीहरूमा प्रभावकारी रूपमा शिक्षण सिकाइ गरेर पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि पूरा गराउने हो । पठनपाठनसँगै निरन्तर रूपमा गरिने मूल्याङ्कनलाई निरन्तर मूल्याङ्कन भनिन्छ । विद्यार्थीको कठिनाइ बुझेर सोअनुरूप शिक्षण गरेमा पाठ्यक्रमले तोकेको सिकाइ उपलब्धि आर्जन गराउन सकिन्छ । यसै धारणामा आधारित विद्यार्थीलाई सिक्ने कुरा सिकाएर फेल नगराई कक्षा चढाउनु उदार कक्षोन्नति हो ।

४.२.१ कक्षा १-३ को विद्यार्थी विवरण

यस अध्ययन क्षेत्रभित्र ३६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको २०६६ सालको विद्यार्थी सङ्ख्या निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका: ८, कक्षा १-३ को विद्यार्थी विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	छात्रा	प्रतिशत	छात्र	प्रतिशत	जम्मा
१.	श्री भानुस्मृति मा.वि., धरान-३	११०	१८	९१	१४	२०१
२.	श्री पञ्चायत मा.वि., धरान-१०	४२	०७	५२	०८	९४
३.	श्री बद्रीनाथ प्रा.वि., धरान-१५	६९	११	६९	११	१३८
४.	श्री शहिद स्मृति मा.वि., धरान-८	१०२	१६	८९	१४	१९१
	जम्मा	३२३	५२	३०१	४८	६२४

Flash II, 2066

माथिको तालिका आठमा नमुना छनौट गरिएका विद्यालयहरूको (कक्षा १-३) सम्मको विवरणमा सबैभन्दा बढी विद्यार्थी सङ्ख्या भएको विद्यालय श्री भानु स्मृति मा.वि.मा देखिन्छ, दोस्रो शहिद स्मृति मा.वि. र सबैभन्दा कम विद्यार्थी सङ्ख्या पञ्चायत मा.वि.मा रहेका छन् । यस तथ्याङ्कमा पनि छात्राहरूको सङ्ख्या सबै विद्यालयहरूमा बढी देखिन्छ । जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या मध्ये २२ जना छात्राहरूको सङ्ख्या बढी छ ।

४.२.२ विगत ३ वर्षमा कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी (कक्षा १-३)

कक्षा दोहोर्‍याउने सङ्ख्या बढी हुनु भनेको पनि शैक्षिक क्षति हो । त्यसमा शिक्षकहरूको मेहनत र समय सरकारी लगानी खेर जान्छ । यस्तो क्षति कम गर्न कक्षा दोहोर्‍याउने सङ्ख्या कम गर्दै उदार कक्षोन्नति नीति लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ । नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको (कक्षा १-३) को विगत ३ वर्षको उही कक्षा दोहोर्‍याउने सङ्ख्या तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका: ९, विगत ३ वर्षमा कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी (कक्षा १-३)

क्र.सं.	शैक्षिक सत्र	विद्यार्थी भर्ना			उही कक्षा दोहोर्‍याउने सङ्ख्या			
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	प्रतिशत
१.	२०६४	४२०	३९१	८११	२५	१६	४१	५.१
२.	२०६५	३७१	३६४	७३५	६	५	११	१.५
३.	२०६६	३२३	३०१	६२४	१४	१८	३२	५.१

Flash I, 2064, 065, 066

तालिका नौमा २०६४ सालमा जम्मा ८११ जना विद्यार्थी भर्ना भएका थिए जसमध्ये ४१ जना अर्थात ५.१. प्रतिशतले कक्षा दोहोर्‍याए । यो सङ्ख्या २०६५ सालमा केही घटेको देखिन्छ । २०६६ सालमा फेरि कूल ६२४ विद्यार्थीहरूमध्ये ३२ जनाले ५.४ प्रतिशतले कक्षा दोहोर्‍याउँदा २०६४ र २०६६ को दोहोर्‍याउने दर ५.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ । यसरी कक्षा दोहोर्‍याउने दर वर्षेपिच्छे बढ्दै जानुले सिकाइ उपलब्धि प्राप्तिमा कमजोरीपन देखिनुका साथै उदार कक्षोन्नतिमा सबै विद्यार्थी सामेल नभएको पाइयो ।

४.२.३ विगत ३ वर्षमा कक्षा छोड्ने दर (कक्षा १-३)

यस अध्ययनमा नमुना विद्यालयको विगत ३ वर्षको कक्षा छोड्ने दरलाई निम्न तालिकामा देखाइएको छ ।

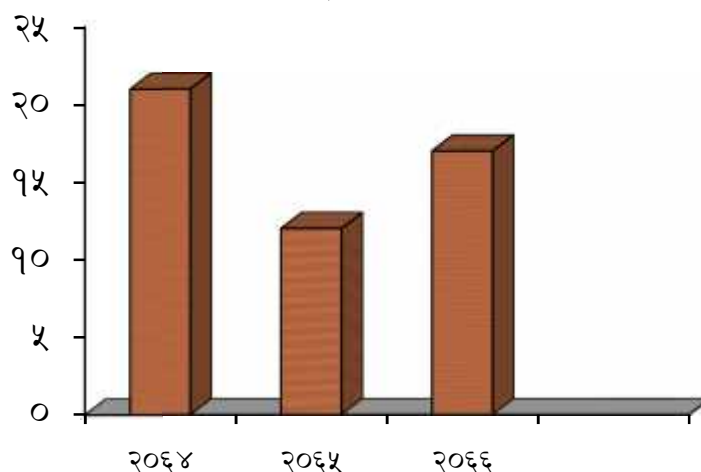
तालिका: १०, विगत ३ वर्षमा कक्षा छोड्ने दर (कक्षा १-३)

शैक्षिक सत्र	विद्यार्थी सङ्ख्या			कक्षा छोड्ने			दर प्रतिशत
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	
२०६४	४२०	३९१	८११	८५	८२	१६७	२०.५
२०६५	३७१	३६४	७३५	४२	४९	९१	१२.३
२०६६	३२३	३०१	६२४	५१	५४	१०५	१६.८

Flash II 064,065,066

तालिका दशानुसार २०६४ मा नमुना विद्यालयमा भर्ना भएका कुल ८११ विद्यार्थी मध्ये छात्रा ८५ र छात्र ८२ गरी १६७ जना २०.५ प्रतिशतले विचैमा कक्षा छोडेको देखिन्छ । त्यसैगरी २०६५ सालमा पनि ७३५ विद्यार्थीहरूमा ९१ जना १२.३ प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा छोडेका छन् । यो वर्ष कक्षा छोड्ने विद्यार्थी सङ्ख्या केही घटे पनि २०६६ सालमा यो दर फेरि बढ्यो र १६.८ प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा छोडेको तथ्याङ्क छ । यस तथ्याङ्कलाई स्तम्भचित्रमा निम्नानुसार देखाइएको छ ।

चित्र : २, विगत ३ वर्षको कक्षा छोड्ने दर

Flash II 064,065,066

माथिको स्तम्भ चित्र दुईमा पनि २०६४ सालमा २०.५ प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा छोडेको, २००६५ मा उक्त सङ्ख्या करिब ८ प्रतिशत ले घटेर १२.३ प्रतिशत मा झरेको फेरी २०६६ सालमा करिब १५ प्रतिशत ले बढेर १६.८ प्रतिशत पुगेको देखाएको छ ।

उदार कक्षोन्नति कार्यक्रमको उपलब्धिहरू भनेका प्राथमिक शिक्षाको गुणात्मक विकास गराउने, कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी सङ्ख्या कम गराउने र विचैमा विद्यालय छोड्ने सङ्ख्या कम गराउने हो । कक्षादोहोर्‍याउनु पर्ने कारणले उमेर बढि हुँदा पछिल्ला जेनेरेसनसँग अध्ययन गर्न अप्ठ्यारो लाग्ने, पढाइमा प्रगति नहुने आत्ममूल्याङ्कन गरी विचैमा अनेकौ मनोवैज्ञानिक कारणले कक्षा छोड्ने दर बढ्दै जान्छ । यो ठूलो शैक्षिक क्षति हो । त्यसैले औपचारिक परीक्षा विना नै निरन्तर मूल्याङ्कनका आधारमा उदार कक्षोन्नति नीति लागु गरिएको हो । तर विद्यालयहरूले उदार कक्षोन्नतिका उक्त उपलब्धिहरूलाई आत्मसाथ गर्न सकेको देखिदैन ।

४.२.४ विगत ३ वर्षको विद्यार्थी उतीर्ण दर (कक्षा १-३)

विद्यार्थी उतीर्ण भएपछि माथिल्लो कक्षामा जान्छ । निरन्तर मूल्याङ्कनको आधारबाट अधिल्लो कक्षामा सिक्न बाँकीरहेका सिकाइ उपलब्धिहरू छुट्टै समय लिएर वा कक्षाकोठामा नै त्यस्ता विद्यार्थीहरूलाई बढि निगरानी राखेर सिकाउँदै अगाडि बढाउँदै लौजाने उद्देश्यले उदार कक्षोन्नति गरिन्छ र विद्यार्थी उतीर्ण हुन्छ । यहि उतीर्ण सङ्ख्याको स्थिति यस तालिकाबाट विश्लेषण गरिएको छ ।

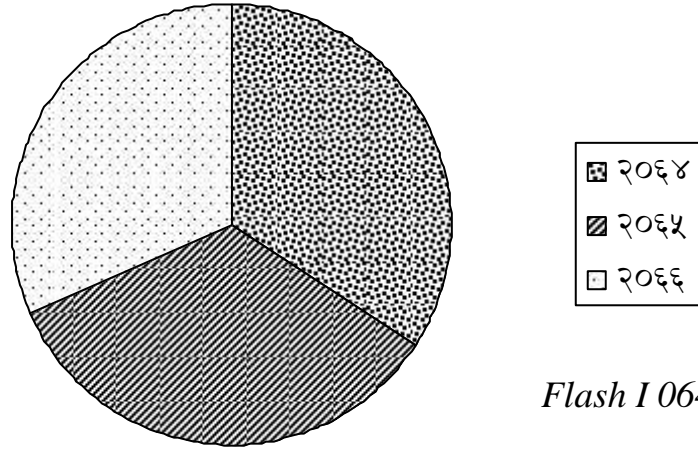
तालिका : ११, विगत ३ वर्षको विद्यार्थी उतीर्ण दर (कक्षा १-३)

शैक्षिक सत्र	परीक्षामा सम्मिलित			उतीर्ण विद्यार्थी			दर प्रतिशत
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	
२०६४	३३५	३०९	६४४	३२१	३००	६२१	९६.४
२०६५	३२९	३१५	६४४	३२१	३०२	६२३	९६.७
२०६६	२७२	२४७	५१९	२३८	२२५	४६३	८९.२

Flash I 064,065,066

परीक्षामा सम्मिलित भएका विद्यार्थीहरू विगत ३ वर्षको तथ्याङ्कले कुनै पनि शैक्षिक सत्रमा पूर्ण रूपमा उतीर्ण भएको देखिएन २०६४ को शैक्षिक सत्रमा ९६.४ प्रतिशत उतीर्ण विद्यार्थीको दर २०६५ को शैक्षिक सत्रमा पनि उस्तै रहेको तर २०६६ मा अझ उक्तदर खस्केर ८९.२ प्रतिशत मा झरेकाले उतीर्ण दरमा खासै प्रगति भएको देखिएन ।

चित्र: ३, विगत तीन वर्षको विद्यार्थी उत्तीर्ण दर (कक्षा १-३)

Flash I 064,065,066

उपर्युक्त चित्र चारबाट पनि २०६४ मा रहेको उत्तीर्णदर केही बढेजस्तो देखिए पनि पुन २०६६ सालमा करिव ७ प्रतिशतले कमि आएको र विद्यार्थीलाई सिक्न बाँकी रहेका पाठहरू माथिल्लो कक्षामा वा थप समय उपलब्ध गराउनु पर्ने मान्यता अनुरूप कक्षोन्नति नभएको देखियो र यसले सिकाइ उपलब्धि बढाउने पक्षमा कुनै प्रयास नै नभएको देखिन्छ ।

४.२.५ बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रम र सिकाइ उपलब्धि

बालबालिकालाई स्वतन्त्ररूपमा र निर्धक्क भएर आफ्ना सुधारात्मक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न सहयोग पुऱ्याउदै विषयवस्तुको ज्ञान पनि सोहि समयमा प्रदान गर्ने उद्देश्यले बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रम लागु गरिएको हो । विद्यार्थीलाई भय रहित वातावरणमा बालमनोविज्ञान बुझेर शिक्षण गरेमा सिकाइ उपलब्धिमा प्रभावकारीता वृद्धि हुने विश्वासका साथ उक्त कार्यक्रम ल्याइएको हो । यस कार्यक्रमको अध्ययनका सुचकहरूको स्थिति निम्न तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका : १२, बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रमका सूचकहरूको स्थिति

क्र.स	सूचकहरू	नभएको		कहिमात्रामा भएको		राम्रो	
		रेजा सङ्ख्या	प्रतिशत	रेजा सङ्ख्या	प्रतिशत	रेजा सङ्ख्या	प्रतिशत
१	सिकाइ उपलब्धिमा आधारित शिक्षण सिकाइ	०	०	२	२५	६	७५
२	विद्यार्थीहरू सिक्न उत्साहित	०	०	०	०	८	१००
३	विषयगत सिकाइ उपलब्धिमा सुधार	०	०	२	२५	६	७५
४	विद्यार्थीहरूले आफ्नो कुरा शिक्षकसँग निर्धक्क राख्ने	०	०	२	२५	६	७५

५	कक्षा नियमिततामा वृद्धि	०	०	४	५०	४	५०
६	कक्षा क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागिता	०	०	२	२५	६	७५

जि. शि. का सुनसरी, २०६६

तालिका बाह्रमा नमूना विद्यालयहरू बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रम संचालन गरिएका विद्यालय भएकाले उक्त कार्यक्रमको सूचक स्थितिमा सुधार भए नभएको कुरा रेजा सङ्ख्या गणना को आधारबाट विश्लेषण गरिएको छ । बालमैत्री विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधि लागु गरेपछि १०० प्रतिशत विद्यार्थीहरू सिक्न उत्साहित भएको तथ्याङ्क छ । सिकाइ उपलब्धिमा आधारित सिकाइमा २५ प्रतिशत, केहिमात्रामा सुधार भएको देखायो भने ७५ प्रतिशतले राम्रो सुधार आएको कुरा व्यक्त गरेका छन् । विषयगत सिकाइ उपलब्धिमा सुधार, शिक्षकसँग निर्धक्क आफ्नो कुरा राख्ने, कक्षाका क्रियाकलापमा समान र सक्रिय सहभागिता सबैमा २५ प्रतिशतले केहि सुधार भएको र ७५ प्रतिशतले सूचकमा सुधार आएको प्रतिक्रिया दिएको पाइयो । कक्षा नियमिततामा ५० प्रतिशत सुधार आएको तथ्याङ्क रहेको छ । कुनै पनि सूचकहरूमा सुधार नभएको भन्ने स्थिति छैन । माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्ने आधारभूत सूचकहरूमा सबै सूचकहरूले बालमैत्री र विद्यार्थी केन्द्रित विधिबाट सिकाइमा वृद्धिभएको संकेत गरेको छ । यसरी सिकाइमा वृद्धि हुने वातावरण हुँदाहुँदै पनि उदार कक्षोन्नति नभएको, कक्षा छाड्ने दर नरोकिएको, उतीर्ण दर वृद्धि नभएको र दोहोर्च्याउने दर पनि रहरहेकाले प्रेरणा र उत्साहको कमिको कारण बालबालिका निस्क्रिय भई सिकाइमा संलग्न नभएको देखिन्छ ।

४.२.६ कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धि

उदार कक्षोन्नति गर्न विद्यार्थीहरूको विषयगत उपलब्धिका तथ्याङ्कहरूलाई पनि मूल्याङ्कन गर्नु पर्छ । विषयगत रूपमा कुन विषयमा बढि उपलब्धि भएको छ र कुनमा कमजोर छ रुचीको विषय के हो, कुन विषयवस्तुलाई बढि जोड दिनुपर्ने हो भन्ने कुरा छुट्याउन र सो अनुसार शिक्षकले अधिबढ्न सहयोग पुग्छ । यहाँ विगत ३ वर्षको नमूना विद्यालयहरूको कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धिलाई तालिकामा देखाइएको छ । यि सबै तथ्याङ्कहरू प्रत्येक वर्षको वार्षिक मार्कलेजरमा आधारित छन् ।

क) कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धि, २०६४

यहाँ नमूना विद्यालयको २०६४ सालको कक्षा १-३ को कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धिलाई देखाइएको छ ।

तालिका : १३, कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धि, २०६४

विषय / कक्षा	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३
नेपाली	५६.५४	५१.८९	४८.२०
अंग्रेजी	४४.५०	५०.७२	४४.३९
गणित	५८.५१	५२.३५	४८.६९
विज्ञान	५२.९८	४८.८५	४३.९१
सामाजिक	५८.७४	५४.४०	५१.०१
जम्मा	५४.२७	५१.६४	४७.२४

विद्यालय अभिलेख, २०६४

तालिका तेह्रवाट २०६४ सालको विषयगत सिकाइ उपलब्धिमा कक्षा बढ्दै जाँदा सिकाइ उपलब्धि घट्दै गएको देखिन्छ । विषयगत रूपमा सबैभन्दा बढी सिकाइ उपलब्धि सामाजिक विषयमा रहेको देखिन्छ । दोस्रोमा गणित, तेस्रोमा नेपाली, चौथोमा अंग्रेजी र सबैभन्दा कम सिकाइ उपलब्धि विज्ञान विषयको रहेको छ । कक्षा १ मा प्राप्त गरेको सबै विषयको औसत उपलब्धि ५४.२७ अंकभन्दा कक्षा २ को २.६३ अंकले कम भई ५१.६४ अंकमा झरेको देखिन्छ । कक्षा ३ को सिकाइ उपलब्धि कक्षा २ को भन्दा ४.४ अंकले कम भई ४७.२४ अंकमा झरेको देखिन्छ । यसरी उदार कक्षोन्नति लागू भएका विद्यालयहरूमा सिकाइ उपलब्धि ५० अंकवाट पनि ओरालो लाग्नु सङ्ख्यात्मक रूपमा कक्षा चढ्ने तर गुणत्मकता स्थिर रहने स्थितिले यो नीतिलाई लक्ष्यमा पुग्ने बाधा पुग्ने देखिन्छ ।

ख) कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धि, २०६५

यहाँ नमूना विद्यालयको कक्षा १-३ को २०६५ सालको कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धिलाई देखाइएको छ ।

तालिका : १४, कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धि, २०६५

विषय/कक्षा	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३
नेपाली	५१.९८	५४.२५	५५.००
अंग्रेजी	५०.७२	५१.१२	५३.९०
गणित	४७.६१	५०.५०	५२.१७
विज्ञान	४२.३४	४५.०८	४९.६९
सामाजिक	४५.२५	४६.३५	५१.८२
जम्मा	४६.५८	४९.४६	५२.५१

विद्यालय अभिलेख, २०६५

उपर्युक्त तथ्याङ्कबाट २०६५ सालको कक्षा १-३ को विषयगत उपलब्धि सबैभन्दा बढी नेपाली विषयमा रहेको, दोस्रोमा अंग्रेजी, तेस्रोमा गणित, चौथोमा सामाजिक हुँदै सबैभन्दा कम उपलब्धि विज्ञान विषयमा रहेको देखिन्छ। यहाँ कक्षा बढ्दै जाँदा उपलब्धि पनि बढ्दै गएको छ। कक्षा १ मा ४७.५८ अंक रहेको सबै विषयको औसत उपलब्धि कक्षा २ मा १.८८ अंक बढेर ४९.४६ अंक पुगेको, फेरि कक्षा २ को अंक ३.०५ ले बढेर ५२.५१ अंक पुगेको देखिन्छ। यस वर्षको सिकाइ उपलब्धि ठूलो कक्षामा वृद्धि हुँदै गएको तर समग्र सिकाइ उपलब्धि भने २०६४ बाट २०६५ मा पुग्दा केही खस्केको देखिन्छ। त्यसैले उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिँदैन।

ग) कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धि, २०६६

यहाँ २०६६ सालको नमूना छनौटमा परेका विद्यालयको ५ वटा विषयहरूको विषयगत सिकाइ उपलब्धिलाई तालिकिकरण गरिएको छ।

तालिका : १५, कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धि, २०६६

विषय/कक्षा	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३
नेपाली	५४.९३	५४.८४	५१.१७
अंग्रेजी	५१.१२	४९.९०	४७.१९
गणित	५१.६९	४७.१७	४२.६७
विज्ञान	४४.०८	४२.६९	४०.१५
सामाजिक	४६.८९	४१.८२	३९.९३
जम्मा	४९.७४	४७.२८	४४.२२

विद्यालय मार्कलेजर, २०६६

कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धि २०६६ को तालिका अनुसार सबैभन्दा बढी सिकाइ उपलब्धि विद्यार्थीहरूले नेपाली विषयमा हासिल गरेको देखियो। अंग्रेजी, गणित र सामाजिक क्रमश दोस्रो तेस्रो र चौथो स्थानमा छन् भने सबैभन्दा कम सिकाइ उपलब्धि विज्ञान विषयमा यस वर्ष पनि रहेको देखियो। यस वर्ष पनि ठूलो कक्षाको सिकाइ उपलब्धि थोरै देखिन्छ।

माथिका तालिका नं १४, १५ र १६ का तथ्याङ्कहरूमा सबैभन्दा धेरै सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्न सकेका विषयहरू नेपाली र सामाजिक रहेका छन् तर सबैभन्दा कम सिकाइ उपलब्धि ३ वटै वर्षमा विज्ञान विषय को रहेको देखिन्छ। कक्षा १ को २०६४, ०६५, ०६६ मा सबै विषयको औसत सिकाइ उपलब्धि क्रमश ५४.२७, ४७.५८ र ४९.७४ अंक

रहेको छ । ५० प्रतिशत पनि सिकाइ उपलब्धि नहुँदा यस कक्षाको उपलब्धि स्तर त्यति सन्तोष जनक देखिदैन । त्यसै गरी कक्षा २ को २०६४ , ०६५ र ०६६ मा सबै विषयको औसत सिकाइ उपलब्धि क्रमश ५१.६४, ४९.४६ र ४७.२८ अंक रहेको छ । निरन्तर मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नति लागुहुँदा भन सिकाइ उपलब्धि स्तर कमजोर देखिएकोले बेलैमा प्रभावकारी अनुगमन र नीति कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता नल्याए काम नलाग्ने गुणस्तरहिन जनशक्ति उत्पादन हुनेमा दुईमत छैन कक्षा ३ को २०६४, ०६५ र ०६६ मा पनि सबै विषयको औसत सिकाइ उपलब्धि क्रमश ४७.२४, ५२.५१ र ४४.२२ अंक हुनुले उदार कक्षोन्नति मात्र भएको, गुणस्तर भने खस्कदै गएको पुष्टि हुन आउछ ।

स्किनर (१९३०) का अनुसार सिकारुलाई तय गरेका सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्न सिकारु सिक्न तत्पर हुनुपर्छ । सिकारु तत्पर छ र निरन्तर अभ्यास छ भने सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ । मूल्याङ्कन एक पटकमा नगरेर विद्यार्थीले तत्काल सिकाइमा देखाउने प्रतिक्रियाको आधारमा हरेक क्रियाकलापको निरन्तर मूल्याङ्कन गर्दै जानुपर्छ मानिएको छ तर यहाँको वर्तमान शिक्षण प्रक्रियाले विद्यार्थीलाई उत्प्रेरित गर्न सकेको देखिदैन कक्षा दोहोर्‍याउने सङ्ख्या बढ्नु भनेको सिकाइ उपलब्धि प्राप्त नभई पुनः सोही कक्षाका सिक्नुपर्ने कुराहरू बाँकी रहेको भन्ने बुझिन्छ । यहाँ उत्प्रेरणको अभाव देखिन्छ, फलामलाई पनि तातिएको अवस्थामा पिटेमा मात्र सहि आकारमा परिवर्तन गर्न सकिन्छ, त्यसैले सिक्न तत्पर भए पछिमात्र सिकाइ हुने भएकाले सिक्ने तत्परताको कमीको कारण सिकाइ उपलब्धि प्राप्त भएन र कक्षा दोहोर्‍याउनु पर्ने बाध्यता भएको देखिन्छ ।

उदार कक्षोन्नतिलाई प्रयोग गरी उत्तीर्णदर बढाउनु पर्ने उत्तीर्ण दर बढाएमा कक्षा छोड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउने दरहरूलाई घटाउन सकिन्छ भन्ने मान्यता राखिएकोमा नमूना विद्यालयहरूका विद्यार्थीहरूले निर्धारित सिकाइ उपलब्धि प्राप्त नगरेकाले उत्तीर्ण दर पनि केही कमजोर देखिन्छ कक्षामा सिकाइ हुन बाँकी रहेका विषयवस्तुहरू माथिल्लो कक्षामा थप समय उपलब्ध गराई सिकाउँदै लैजान सकिने प्रावधान प्रयोग गरी उत्तीर्ण गरेमा बालकमा उत्प्रेरणा जाग्ने र उ सिक्न उत्प्रेरित हुँदै जाने हुन्छ, यसबाट कक्षा दोहोर्‍याउने र छोड्ने समस्यालाई समाधान गर्न सकिन्छ, भन्ने मर्मलाई नमूना विद्यालयका शिक्षकले बुझनु पर्ने देखिन्छ ।

थ्रोन्डाईक (१९९३) का अनुसार सिकाइ भनेको ठीक व्यवहारलाई आत्ममसाथ गर्नु तथा बेठीक व्यवहारलाई त्याग्नै जानु हो । यस अध्ययनमा पनि बालबालिकालाई बालमैत्री वातावरणमा शिक्षण गर्दै जाँदा उनीहरूको व्यवहारमा आएका विभिन्न ठीक व्यवहारलाई शिक्षकले स्थापित गर्दै जानुपर्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि पाठ्यक्रमले तोकेका क्रियाकलाप तथा शैक्षिक सूचकहरूलाई क्रमशः अभ्यस्त बनाउँदै निचोडमा पुग्नु पर्दछ यस अध्ययनमा पनि नमूना विद्यालयमा बालमैत्री कार्यक्रम अनुसार विभिन्न सूचकहरू निर्धारण गरी लागू गरिएकोमा केही सूचकहरूमा सुधार आएको र केहीमा राम्रो सुधार आएको तथ्याङ्क प्राप्त छ कुनै पनि सूचकमा सुधार नआएको देखिँदैन । सिकाइको लागि उचित वातावरण हुँदाहुँदै पनि उत्तीर्ण दर सतप्रतिशत नभएको कक्षा दोहोर्‍याउने दर नघटेको र कक्षा छोड्ने दर पनि कायम रहेकाले शिक्षकहरूलाई उदार कक्षोन्नति नीतिको मापदण्ड र प्रयोगको असरबारे ज्ञान नभएको देखिन्छ बालबालिकालाई प्रेरणा र उत्साहपूर्ण वातावरणमा शिक्षण गर्दै सिकाइमा प्रभावकारिता ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

शर्मा, जीवन (२०६६) का अनुसार उदार कक्षोन्नति नीतिले सबैलाई उत्साहित त गर्छ तर सावधानीपूर्वक निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई अपनाई कक्षामा हुने शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन नसकेमा नपढी पनि पास भइन्छ भनेर नकारात्मक रूपमा लिइयो भने भावी पिढीले आधारभूत कुरा सिक्न नसकेर जग कमजोर भएको घर जस्तै अवस्थामा पुग्न सक्छ । यस अध्ययनमा पनि बालकलाई उदार कक्षोन्नति गर्दै जाँदा विषयगत सिकाइ उपलब्धिका कमजोर हुँदै गएको देखिन्छ । प्रत्येक वर्ष प्रत्येक कक्षाको औसत सिकाइ उपलब्धि दुईदेखि चार अंकले झर्दै गएको तथ्याङ्क छ ।

उनले फेरि भनेका छन् उदार कक्षोन्नति र निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियाले विद्यार्थीहरूको मनोविज्ञानलाई असर नपर्ने गरी पठनपाठनलाई कक्षामा सिकाइको वातावरण सिर्जना गरी प्रत्येक विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि निरन्तर रूपमा वृद्धि गर्दै प्रतिभा प्रस्फुटन हुने अवसर सिर्जना गर्नुपर्छ । तर यस अध्ययनमा शिक्षकहरू उदार कक्षोन्नति गर्छन्, केहीलाई अनुत्तीर्ण पनि गर्छन् । निरन्तर मूल्याङ्कनभन्दा पनि पुरानै परीक्षा प्रणालीलाई आधार बनाएर यो कार्यक्रमलाई अगाडि बढाएका पनि छन् । कक्षोन्नति नीतिको प्रयोग गरिएको तर मापदण्ड र प्रक्रियाहरूको प्रयोग नगरी पुरानै मूल्याङ्कनको साधन (परीक्षा)लाई आधार मानी कक्षोन्नति गरिएकाले उपर्युक्त सबै कुरालाई हृदयङ्गम

गरी संचार व्यवस्था र अनुगमन प्रणालीलाई बढी क्रियाशिल बनाई यस नीतिले अपेक्षा गरेको लक्ष्य हासिल गराउन सबै पक्षको आ-आफ्नो स्थानबाट सहयोग हुनुपर्ने देखिन्छ । नत्र उदार कक्षोन्नति नीतिले सिकाइ उपलब्धिमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने निश्चित छ ।

४.३ सिकाइ उपलब्धिका समस्याहरू

वास्तवमा सिकाइ निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो । यो जन्मे देखि मृत्यु पर्यन्त चलिरहन्छ । यो व्यवहारमा आउने एक प्रकारको स्थायी परिवर्तन हो । त्यसैले भनिन्छ 'सिकाइ कोक्रोबाट सुरु भएर चिहानमा गएर अन्त्य हुन्छ' । सिकाइ औपचारिक अनौपचारिक विभिन्न माध्यमबाट हुन्छ । शिक्षणका क्रममा प्राप्त गरिने सिकाइ औपचारिक हो । विभिन्न उद्देश्यहरू तय गरेर उद्देश्य प्राप्तिमा निरन्तर लागि रहँदा त्यसबाट सिकाइ उपलब्धि प्राप्त हुन्छ । यही सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्न विभिन्न विधि प्रविधि, नीति कार्यनीति आदिलाई उपयोगमा ल्याइन्छ । यस अध्ययनमा उदार कक्षोन्नति नीतिलाई कार्यान्वयनमा ल्याउँदा सिकाइ उपलब्धिमा कस्तो असर पयो भन्ने कुरा अघिल्ला शीर्षकमा अध्ययन गरिसकिएको छ । अब उदार कक्षोन्नति लागु भैसकेपछि सिकाइ उपलब्धि प्राप्तिमा औल्याइएका समस्याहरूलाई विश्लेषण गर्न विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

४.३.१ कक्षा कोठामा विद्यार्थी सङ्ख्या

विद्यार्थीको चाप वा घनत्व अनुसार शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप फरक पर्छ शिक्षकले सबैलाई नजर पुऱ्याउन सक्ने र विद्यार्थीले गरेका क्रियाकलापहरूको सही विश्लेषण गर्न सक्ने गरी विद्यार्थी सङ्ख्या निर्धारण गर्नुपर्छ । साधारणतया एउटा कक्षा कोठामा ३० जना विद्यार्थी राख्नुपर्ने व्यवस्था छ (पा.वि.के. २०६५) । यहाँ नमूना विद्यालयको कक्षागत विद्यार्थी सङ्ख्या निम्नानुसार रहेको पाइयो ।

तालिका : १६, कक्षा कोठामा विद्यार्थी सङ्ख्या, २०६६

विद्यालय	कक्षा १			कक्षा २			कक्षा ३		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
श्री भानु स्मृति मा.वि	३४	२८	६२	४१	३१	७२	३५	३२	७७
श्री पञ्चायत मा.वि	१०	१२	२२	११	२१	३२	२१	१९	४०
श्री सहिद स्मृति	२९	२४	५३	३३	२२	५५	४०	४३	८३

मा.वि.									
श्री बद्रीनाथ प्रा.वि	१९	२५	४४	२२	२२	४४	२८	२२	५०
जम्मा	९२	८९	१८१	१०७	९६	२०३	१२४	११६	२४०
औसत विद्यार्थी	२३	२२.२	४५.२	२६.७	२४	५०.७	३१	२९	६०

Flash I, 2066

यस तथ्याङ्क अनुसार सबैभन्दा बढी विद्यार्थी सङ्ख्या भानु स्मृति मा.वि.मा रहेको छ र सबैभन्दा कम पञ्चायत मा.वि.मा छन् । नमूना विद्यालयको जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्यालाई आधारमान्दा एउटा कक्षा कोठामा कक्षा १ मा औसत ४५ जना, कक्षा २ मा ५१ जना र कक्षा ३ मा ६० जना औसत विद्यार्थी सङ्ख्या रहेको देखिन्छ । एउटा कक्षाकोठामा ३० जना विद्यार्थी राख्नुपर्नेमा सोभन्दा अत्याधिक बढी विद्यार्थी सङ्ख्या कक्षाकोठामा रहेको देखिन्छ । सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्न शिक्षकले क्रियाकलापमा समेट्न सकिने मात्र विद्यार्थी सङ्ख्या हुनुपर्नेमा त्यसो नभएकाले यो एउटा समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ, जसले सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्छ ।

४.३.२ शिक्षक र दक्षता

कुनै पनि कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न आवश्यक सङ्ख्यामा जनशक्ति र दक्ष तालिम प्राप्त व्यक्तिहरूको आवश्यकता पर्छ । शिक्षण एउटा कौशल हो, कला हो र विज्ञान पनि हो । शिक्षकले कलात्मक ढङ्गले कुनै पनि विषयवस्तुलाई प्रस्तुतिकरण गरेमा बालकले सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्छ । यस्तो कला तालिमबाट प्राप्त हुन्छ । तालिम प्राप्त शिक्षकले विद्यार्थीको रुची इच्छा चाहना, क्षमता, उमेर योग्यता, मनोविज्ञान बुझेर शिक्षण गर्न सक्छ । यहाँ नमूना विद्यालयको शिक्षक सङ्ख्या र तालिम विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका : १७, प्राथमिक तहमा शिक्षक सङ्ख्या र तालिम विवरण

विद्यालय	तालिम प्राप्त	तालिम अप्राप्त	जम्मा	प्रतिशत
श्री भानुस्मृति मा.वि	११	०	११	१००
श्री पञ्चायत मा.वि.	९	०	९	१००
श्री सहिद स्मृति मा.वि	८	२	१०	८०
श्री बद्रीनाथ प्रा.वि.	६	०	६	१००
जम्मा	३४	२	३६	९४.४

Flash I, 066

नमूना विद्यालयको प्राथमिक तह (१-३) मा कुल ३६ जना शिक्षकहरू रहेकोमा २ जना (५.६ प्रतिशत) शिक्षक तालिम अप्राप्त रहेको र ३४ जना (९४.४ प्रतिशत) तालिम प्राप्त शिक्षकहरू रहेको पाइयो । यी विद्यालयहरूमा स्वीकृत दरबन्दी र राहतमा नियुक्त भएका सबै शिक्षकहरू तालिम प्राप्त रहेको, सहिद स्मृति मा.वि.मा २ जना शिक्षक निजि स्रोतमा कार्यरत छन् । उनीहरू तालिम अप्राप्त रहेको पाइन्छ ।

अधिकांश शिक्षकहरू तालिम प्राप्त हुँदाहुँदै पनि विषयगत सिकाइ उपलब्धि स्तर कमजोर रहेको औसत उपलब्धि ५० अंकभन्दा कम मात्र रहेको उक्त अंक मन्द गतिमा ओरालो लागेको पाइएकाले तालिमको प्रयोग अनिवार्य कक्षा कोठामा पुग्ने वातावरण तयार गर्नुपर्ने, जसको अनुगमन हुनुपर्ने र शिक्षकलाई नयाँ नीति कार्यान्वयन हुँदा पुनर्ताजकी तालिम प्रदान गर्दै (जस्तै: निरन्तर मूल्याङ्कन, उदार कक्षोन्नति सम्बन्धी) पुनर्ताजकी बनाउँदै लैजानुपर्ने देखिन्छ । त्यसो भएमा मात्र सिकाइ प्रभावकारितामा वृद्धि हुन्छ ।

४.३.३ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात

एकजना शिक्षकले एउटा कक्षा कोठामा कतिजना विद्यार्थीलाई राखेर अध्ययन गर्दा सिकाइमा सरलता आउँछ सिकाइ दिगो र स्थायी हुन्छ सोही अनुकूलित सङ्ख्या कक्षा कोठामा राख्नुपर्छ । शिक्षक विद्यार्थी अनुपात प्राथमिक तहमा १:३० हुनुपर्छ (प्रा.वि. के २०६५) । त्यसो भएमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ । अध्ययन स्थलमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका : १८, शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात

विवरण	शिक्षक सङ्ख्या	विद्यार्थी	अनुपात	कैफियत
सुनसरी	११८५	८१६१८	१:६९	दरबन्दी मात्र
धरान स्रोतकेन्द्र	१५०	८३९९	१:५६	दरबन्दी, राहत निजि
नमूना विद्यालय १-३	१२	६२४	१:५२	दरबन्दी राहत निजि

जि.शि.का सुनसरी र *Flash II*, 066

तालिका अठारबाट शिक्षक विद्यार्थी अनुपात सुनसरी जिल्लामा धरान स्रोतकेन्द्रभित्र १:५६ र अध्ययन स्थलको नमूना विद्यालयको कला १-३ मा १:५२ रहेको देखिन्छ । सुनसरी जिल्लाभित्र जिल्ला स्तरमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात मापदण्डभन्दा दोब्बरभन्दा पनि

बढिरहेको छ भने धरान स्रोत केन्द्रमा मापदण्डको भण्डै दोब्बर र नमूना विद्यालयको कक्षा १-३ को अनुपात पनि अधिक (१:५२) हुनुले सिकाइ उपलब्धि प्राप्तमा समस्या रहेको आँकलन गर्न सकिन्छ ।

४.३.४ विद्यालय अभिभावक सम्बन्ध

विद्यार्थी विद्यालयका स्रोत हुन् । अभिभावकले आफ्ना बालबालिकालाई ज्ञान सिप हाँसिल गर्न विद्यालयमा भर्ना गर्दछन् विद्यालयले बालकको प्रगति विवरण शैक्षिक सत्रको बिचमा पटक पटक अभिभावकलाई सम्प्रेषण गरिरहनु पर्छ । अभिभावकले पनि विद्यालयमा । उपस्थित भएर आफ्नो बच्चाको प्रगति विवरण लिइरहनु पर्दछ । यसै सम्बन्धि नमूना विद्यालयका विद्यार्थीका ८ जना अभिभावक र ४ जना वि.व्य.स. अध्यक्षलाई विद्यालयले बिचबिचमा सम्पर्क गरी बच्चाको प्रगति कमजोरी बारेमा जानकारी गराउँछ कि गराउँदैन ? भनी गरिएको अन्तरवार्तामा निम्नानुसार प्रतिक्रिया पाइयो ।

तालिका : १९, प्रगतिविवरणको सूचना सम्बन्धि जानकारी

प्रतिक्रिया	मतसङ्ख्या	प्रतिशत
गराउँछ	२	१६.६
गराउँदैन	४	३३.३
कहिलेकाँही	६	५०
जम्मा	१२	१००

स्थलगत अध्ययन, २०६६

तालिका उन्नाइसमा उल्लेख गरिएको मत सङ्ख्याको आधारमा विद्यालयले बालबालिकाको प्रगतिविवरणलाई अभिभावकसम्म पुऱ्याउने गरेको भन्ने पक्षमा २ मत (१६.६ प्रतिशत) मात्र प्राप्त भएको छ । ६ जना (५० प्रतिशत) अभिभावकहरूले कहिलेकाँही मात्र प्राप्त गरेको र ४ जना (३३.३ प्रतिशत) अभिभावक र अध्यक्षलाई खबरै नगरेको तथ्याङ्क प्राप्त छ । यहाँ सूचना व्यवस्था कमजोर रहेको छ ।

त्यसैगरी शिक्षकले विद्यार्थीको गृहकार्य, अनुसासन, नैतिकता, मानविय व्यवहार सम्बन्धि जानकारी लिन्छन् लिदैनन् ? भनी गरिएको अन्तर्वार्तामा अभिभावकको निम्नानुसार प्रतिक्रिया पाइयो ।

तालिका : २०, सामाजिक व्यवहार सम्बन्धित विवरण

प्रतिक्रिया	मत सङ्ख्या	प्रतिशत
लिन्छन्	३	२५
लिँदैनन्	९	७५
जम्मा	१२	१००

स्थलगत अध्ययन, २०६६

शिक्षकले विद्यार्थीका सामाजिक व्यवहारहरू अनुसासन, नैतिकता, मानवीय व्यवहार र गृहकार्य गर्ने बानी सम्बन्धी अभिभावकलाई सोधेर सो अनुसार शिक्षण गर्नुपर्छ । जसले सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउन मद्दत गर्छ । यस अध्ययनमा शिक्षकको अभिभावकसँग त्यति सम्पर्क नभएको, उक्त व्यवहारप्रति अभिभावकलाई प्रतिक्रिया नलिएको ९ जना (७५ प्रतिशत) को प्रतिक्रिया छ । यस तथ्याङ्कबाट शिक्षक अभिभावकको सम्बन्ध कमजोर देखिन्छ । त्यसले पनि सिकाइ उपलब्धिमा समस्या सृजना गर्दछ ।

४.३.५ अनुगमनको स्थिति

कुनै पनि कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउन राम्रो निरीक्षण र अनुगमनको आवश्यकता पर्छ । कार्यान्वयनमा देखिएका कठिनाई, बाधा अड्चनहरूलाई हटाउन उपयुक्त सहयोग सल्लाह र सुझावको आवश्यकता पर्छ । कतिपय कमजोरी र अस्पष्टताहरूलाई बेलैमा सुधारेर अगाडि बढ्ने हो भने कार्यक्रमको प्रभावकारितामा वृद्धि हुन्छ ।

निरन्तर मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउन स्रोत व्यक्ति तथा विद्यालय निरीक्षकहरूलाई प्रत्येक वर्ष आफ्नो क्षेत्रका सबै विद्यालयका १० प्रतिशत विद्यार्थीका कार्य सञ्चयिका स्थलगत अनुगमन गरी प्रमाणित गरिने, अनुगमन गर्दा कार्य सञ्चयिका जतनसँग राखे नराखेको, प्रगति विवरण कार्डमा चढाए नचढाएको, नमूना कार्य सहीरूपमा मूल्याङ्कन भए नभएको, नमूना कार्डमा भए अनुसारको विद्यार्थीमा क्षमता भए नभएको जस्ता पक्षहरूको अनुगमन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । समस्या र समाधानका उपायहरू शुक्रबारे बैठक आयोजना गरि सुझाव दिनुपर्ने, केन्द्र र क्षेत्रबाट पनि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन लागु भएका जिल्लाको अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार गरी कार्यान्वयन गरिने स्पष्ट व्यवस्था छ (पा.वि.के. २०५६) ।

नमूना विद्यालयहरूमा उपर्युक्त प्रभावकारी अनुगमनको व्यवस्थाको बारेमा शिक्षक र प्र.अ.लाई सोधपुछ गर्दा विद्यालयमा स्रोत व्यक्ति र वि.नि. उपस्थित हुने गरेको तर उपर्युक्त अनुगमनको बारेमा कुनै औपचारिक सरसल्लाह, सुझाव, परामर्श केहि नभएको जनकारी प्राप्त भयो । यसरी निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन शिक्षक निर्देशिका २०५६ मा स्पष्ट १० प्रतिशत विद्यार्थीका कार्यसञ्चयिकाको अनुगमन गर्नुपर्ने व्यवस्था हुँदाहुँदै उक्त कार्य नहुनुले एकातिर शिक्षकहरूलाई पनि सुझाव तथा निर्देशनको अभाव भएको र निरन्तर मूल्याङ्कन अलपत्रमा परेको, जसका कारण उदार कक्षोन्नति अन्धाधुन्ध प्रयोगमा ल्याईएकोले सिकाइ उपलब्धि स्तर कमजोर हुँदै गएको पुष्टि हुन्छ ।

केन्द्रिय र क्षेत्रिय अनुगमन प्रभावकारी भएको भए स्रोत व्यक्ति र विद्यालय निरीक्षकहरूले पनि शुक्रबारे बैठक पालैपालो विद्यालयमा संचालन गरी रिपोर्ट पेश गर्ने थिए होलान् । उक्त शुक्रबारे बैठकको सम्बन्धमा शिक्षकहरूलाई केहि थाहै नहुनुले पनि अनुगमन निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कमजोर देखिन्छ । त्यसको प्रत्यक्ष असर विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा नपर्ने कुरै छैन ।

४.३.६ उदार कक्षोन्नति र शिक्षकका कठिनाइहरू

उदार कक्षोन्नतिको आधार निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली हो । निरन्तर मूल्याङ्कनको प्रमुख औजार कार्यसञ्चयिका हो । कार्यसञ्चयिका दक्ष र तालिम प्राप्त शिक्षकले मात्र सही तरिकाले भर्न, तयार गर्न र प्रयोग गर्न जान्दछ । यसै सन्दर्भमा अध्ययन स्थलका विद्यालयका ४ जना प्र.अ.लाई उदार कक्षोन्नति गर्दा शिक्षकले महसुस गरेका कठिनाइहरू के कस्ता पाउनु भएको छ ? भनी खुला प्रश्न गर्दा सबै प्र.अ.हरूले शिक्षकको प्रमुख कठिनाई कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग भएको बताए ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा हरेक शिक्षण सिकाइसँगै विद्यार्थीले सिके नसिकेको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने, कक्षागतरूपमा तोकिएका सिकाइ उपलब्धि, आवश्यक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापसँगै विद्यार्थीका नमूना कार्य सुनाई, बोलाई, पढाइ, लेखाइ, गणितयी कार्य र अन्य क्रियाकलाप समेतको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने उल्लेख छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कन र कार्यसञ्चयिका व्यवस्थापनको माध्यमबाट अभिभावकलाई विद्यार्थीको

प्रगतिको जानकारी गराउने शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप संगसंगै विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था छ (पा.वि.के. २०५६) ।

उपर्युक्त व्यवस्थाको प्रसङ्ग जोड्दै उदार कक्षोन्नति गराउदा तपाईंको अनुभव र आइपरेका कठिनाई के के छन् ? भनी खुला प्रश्न गर्दा प्र.अ.हरूले घुमाउरो पारामा आफ्नो राय यसरी व्यक्त गरे : यो कक्षोन्नति नीति राम्रो हो तर कक्षाकोठाको उचित व्यवस्था, शिक्षकलाई तालिमप्रदान गरी, बच्चाहरूको रुची समेतलाई ध्यानमा राखी शैक्षिक सामग्रीको उचित व्यवस्था भए मात्र यो नीति राम्रो सावित हुन सक्छ । अर्का प्र.अ. परीक्षा नलिई कक्षा चढाउँदा गुणस्तर खस्कन्छ भन्नु हुन्छ । लगातार मूल्याङ्कन शिक्षकलाई बोझ हुने राय पनि अर्का प्र.अ.ले व्यक्त गर्नुभयो । माथिल्लो कक्षामा गएपछि तल्लो कक्षामा सिक्न बाँकी रहेका कुराहरू सिकाउन भन्भट हुने, धेरै कुरा सिक्न बाँकी हुँदाहुँदै पनि खुरुखुरु कक्षा चढाउनु पर्ने कक्षोन्नति नीतिको दबाबले कतिपय बालबालिका माथिल्लो कक्षामा पुग्छन् जसले सिकाइ उपलब्धिमा प्रत्यक्ष असर पार्छ ।

समग्रमा सरकारले लागु गरेको नीति भएकाले सबै विद्यालयहरूमा सिकाइ भएपनि नभए पनि कक्षोन्नति भइरहेको छ यो सिकाइ उपलब्धिको दृष्टिकोणले घातक बन्ने निश्चित छ ।

टेलर (१९११) का अनुसार कामदारको कार्य क्षमतामा वृद्धि गर्न वैज्ञानिक ढङ्गबाट कक्षा कोठा र विद्यार्थी सङ्ख्याको उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । कक्षामा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:३० भन्दा बढी भएमा अर्को कक्षा खोली अर्को शिक्षक समेतको व्यवस्था गर्नुपर्छ, काम गर्ने वातावरण उपयुक्त भएमा मात्र कामदारले (शिक्षकले) उत्पादन बढाउँछ वा शिक्षकले सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि गराउँछ । Taylor ले भने भै वैज्ञानिक ढङ्गबाट काम गर्न दक्ष तथा सिपालु कामदारको छनौट गर्नुपर्छ । शिक्षक पनि दक्ष हुनुपर्छ । छनौट गरिएका शिक्षकमा समेत नयाँ नीति कार्यक्रम लागु भएपछि त्यससँग सम्बन्धित तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्छ जस्तै: निरन्तर मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नति तालिम । त्यसो भएमा मात्र सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गरी उद्देश्यहरू प्राप्तमा सहयोग मिल्छ ।

मास्लो (१९४३) का अनुसार कामदारलाई उत्प्रेरणा प्राप्त नभए प्रभावकारी रूपमा काम गर्न सक्दैन । शिक्षकलाई बेलाबेलामा स्तर अनुसारका तालिम परामर्श निर्देशनहरू दिँदै

कामप्रति उत्प्रेरित गराउनु पर्छ । एउटा स्तरको तालिम सकिएपछि पुनः आवश्यकता अनुसार पुनर्ताजकी तालिमहरू तहगत रूपमा प्रदान गर्दै तालिमको कक्षाकोठामा प्रयोग भए नभएको अनुगमन र सहजीकरणलाई वृद्धि गर्दै गएमा शिक्षकले पनि तहगत रूपमा आवश्यक क्षमता अभिवृद्धि हुँदै जाने र अन्तमा आत्मसम्मानका लागि शिक्षा क्षेत्रमा नै मान, पदवी पाउने गरी क्षमता र दक्षतालाई वृद्धि गर्न आफैँ सक्षम हुन्छ । यस्ता कार्यले क्रमशः सिकाइ प्रभावकारितामा वृद्धि गर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

स्किनर (१९३०) का अनुसार सिकारुलाई तय गरेका उपलब्धिहरूमा अभ्यस्त तबसम्म गर्नु पर्छ, जबसम्म उपलब्धि हासिल हुँदैन । यहाँ शिक्षक पनि सिकारु हो, शिक्षकले उदार कक्षोन्नति नीतिबाट सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न पटकपटक उक्त नीतिलाई प्रयोग गरिरहनु पर्दछ । जबसम्म सिकाइ उपलब्धि प्राप्त हुँदैन तबसम्म उक्त नीति र त्यसका मापदण्डहरूको निरन्तर प्रयोग गरिरहनु पर्दछ । त्यस कार्यमा शिक्षकले आफ्नो रुची क्षमता प्रयोग गर्दै जानुपर्छ । हरेक उपलब्धिहरूको निरन्तर मूल्याङ्कन गर्दै जानु पर्छ । अभ्यासले मानिसलाई सिकाइप्रति दत्तचित्त वा उत्प्रेरित गराउँदै जान्छ ।

यहाँ शिक्षक निरन्तर मूल्याङ्कनलाई र पुरानै परीक्षा प्रणालीलाई मूल्याङ्कनको आधार बनाउने तर्फ लागीरहेको देखिन्छ । शिक्षकले पनि आफूलाई शिक्षाको राष्ट्रिय नीति र उद्देश्यअनुरूप अगाडि बढाउन Skinner को सरलबाट जटिलतिर अभ्यस्त हुने वातावरण बनाई निरन्तर अभ्यासमा आफूलाई समाहित गराए उदार कक्षोन्नति नीतिबाट सिकाइ उपलब्धिमा सुधार र वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

४.४ उदार कक्षोन्नति प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन सुझाइएका उपायहरू

निरन्तर मूल्याङ्कनबाट उदार कक्षोन्नति गर्न धेरै कठिनाइहरू रहेको अध्ययनको क्रममा देखिएको छ । शिक्षक, प्र.अ., वि.नि. र स्रोत व्यक्तिको सामुहिक छलफलबाट समस्या समाधानमा निम्न उपायहरू अपनाउन सकिने देखिन्छ ।

४.४.१ शिक्षकहरूबाट प्राप्त सुझावहरू

अध्ययन क्षेत्रका ४ वटा नमुना विद्यालयहरूमा अध्यापनरत ८ जना शिक्षकहरूलाई उदार कक्षोन्नतिको सम्बन्धमा सिकाइ प्रक्रियामा तपाईंले भोगेका कठिनाइ र समस्याहरू के के छन् । तिनीहरूलाई कसरी न्यूनिकरण गर्न सकिन्छ भन्ने प्रश्न गर्दा निम्न सुझावहरू प्राप्त भए ।

विद्यार्थी सङ्ख्याको चाप घटाइ विद्यार्थी केन्द्रित र प्रयोगात्मक शिक्षण सिकाइ गर्नुपर्ने । सिकाइका लागि शैक्षिक सामग्री उपलब्ध हुनुपर्ने । विद्यार्थीहरुमा प्रतिष्पर्धात्मक र अन्तरक्रियात्मक सिकाइको वातावरण तयार गर्नुपर्ने । परीक्षा दिनु नपर्ने हुँदा विद्यार्थीमा पढाइप्रति लापरवाही बढ्दै गएकोले विद्यार्थीको लेखाइ र पढाइ क्षमता बृद्धि गर्नुपर्ने । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीका मापदण्डहरु प्रयोगमा प्रभावकारिता बृद्धि गर्नुपर्ने । तालिम निर्देशनहरुको पूर्वतयारी गरी कक्षोन्नति नीति लागू गरिनुपर्ने । विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी हुनुपर्ने । जिशिका स्रोत केन्द्र तथा विद्यालय प्रशासनले यो कक्षोन्नति नीतिको अनुगमन मूल्याङ्कन, निर्देशन, सहयोग र सहजीकरण गर्नुपर्ने । यी उपायहरु अपनाएमा उदार कक्षोन्नति र सिकाइ उपलब्धिमा बृद्धि गर्न सकिन्छ ।

४.४.२ प्र.अ.बाट प्राप्त सुभावहरु

नमुना विद्यालयका ४ जना प्र.अ. हरुलाई उदार कक्षोन्नति नीति कार्यान्वयन गराउन तपाईंका सुभावहरु के के छन् भनी प्रश्न गर्दा निम्न सुभावहरु प्राप्त भए ।

शिक्षकहरुमा सिप र तालिमको बृद्धि गर्नुपर्ने । निरन्तर मूल्याङ्कनका मापदण्डहरुलाई प्रयोग गर्ने सीप बृद्धि गर्नुपर्ने । शिक्षक अभिभावक र विद्यार्थी सबैले फेल हुँदैन भन्ने भावना त्याग्नुपर्ने । विद्यार्थीको प्रगति अङ्कमा नदेखिने हुँदा सरोकारवालाहरुले शिक्षकलाई जवाफदेही बनाउनुपर्ने । जि.शि.का. र स्रोतकेन्द्रबाट कक्षोन्नति नीतिलाई सहजीकरण गर्नुपर्ने । विद्यालयको भौतिक तथा व्यवस्थापकिय पक्षलाई सरकारले सरोकारवालाहरुले मजबुद बनाउनुपर्ने । यी उपायहरु अपनाउन सकेमा उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धि बृद्धि गराउँछ ।

४.४.३ वि.नि. तथा स्रोतव्यक्तिबाट सुभावहरु

नमुना विद्यालयहरु धरान स्रोत केन्द्रभित्रका विद्यालय भएकाले धरान स्रोत केन्द्रका लागि १ जना स्रोत व्यक्ति र १ जना वि.नि. रहेका छन् । उदार कक्षोन्नतिका कठिनाइहरुलाई न्यूनिकरण गर्न वहाँहरुबाट प्राप्त सुभावहरु निम्न छन्:

शिक्षकहरुको साप्ताहिक शिक्षण भार कम गर्नुपर्ने । विद्यालयका प्र.अ. हरुमा यो कक्षोन्नति नीति लागू गराउने तर्फ ध्यानाकर्षण गर्नुपर्ने । अभिभावकले औपचारिक परीक्षाको मूल्याङ्कनबाट भएको पासफेललाई मात्र मूल्याङ्कन भएको रुपमा लिन्छन् यस्तो परम्परागत मूल्याङ्कनलाई शिक्षकले परिवर्तन गरी अभिभावकलाई विश्वस्त बनाउनु पर्ने । परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कनका साधनहरु र निरन्तर मूल्यांकनको अवधारणा शिक्षकलाई प्रदान गर्नुपर्ने जस्ता उपायहरु अवलम्बन गरिएमा सिकाइ उपलब्धि बृद्धि हुन्छ ।

परिच्छेद : पाँच प्राप्ति, निष्कर्ष र सुभावहरू

५.१ अध्ययनको प्राप्ति

सरकारले प्राथमिक शिक्षामा गरेको लगानीको प्रतिफल प्राप्त गर्न नसक्नुको एउटा कारण मूल्याङ्कन प्रणाली पनि हो । त्यसैले शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गर्न मूल्याङ्कन प्रणालीले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । परीक्षालाई मूल्याङ्कनको मुख्य साधनको रूपमा प्रयोग गरिरहेका हामी शिक्षकहरूबाट बालबालिकाले सोचेअनुरूप लाभ लिन सकिरहेका छैनन् । त्यसैले निरन्तर मूल्याङ्कनबाट विद्यार्थीको उपलब्धिलाई लेखाजोखा गर्ने र उदार कक्षोन्नति गरी सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्ने, कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउनेजस्ता शैक्षिक क्षतिहरूलाई कम गर्ने उद्देश्यले २०६३ को शैक्षिक सत्रदेखि कक्षा एकबाट उदार कक्षोन्नति नीति लागू भइसकेको छ ।

यसै सन्दर्भमा “सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव” भन्ने शीर्षकमा अध्ययन गरी यस शोधले निम्न प्राप्तिहरू संकलन गरेको छ ।

यस अध्ययनमा उदार कक्षोन्नतिका लागि परिमार्जित पाठ्यक्रम २०५७ ले तोकेको मापदण्डहरू प्रयोगको अवस्थामा ८ जना शिक्षकहरूमध्ये कक्षाकार्य गृहकार्यलाई प्रयोग गर्ने ५ जना (६२.५ प्रतिशत), परियोजना कार्यलाई ३ जना (३७.५ प्रतिशत), व्यवहार परिवर्तनलाई २ जना (२५ प्रतिशत), सिर्जनात्मक कार्यलाई ४ जना (५० प्रतिशत) र हाजिरीलाई ६ जना (७५ प्रतिशत)ले प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

उदार कक्षोन्नति गर्न कार्य संचयिकालाई ८ जना शिक्षकहरूमध्ये ६ जना (७५ प्रतिशत)ले र नगर्नेमा २ जना (२५ प्रतिशत) रहेको पाइयो । उक्त कार्य संचयिकाको निरीक्षण गर्दा ६ जना प्रयोग गर्नेहरूले पनि पूर्ण रूपमा पाठ्यक्रमले तोकेको ढाँचामा प्रयोग गरेको पाइएन ।

सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका उपायहरू सम्बन्धी सूचकहरूमा विद्यार्थी आफूले सिकेका कुराहरू अरु आफ्ना साथीहरूलाई सिकाउन प्रेरित गर्ने शिक्षक ७ जना (८७.५ प्रतिशत), अभिभावकलाई सिकाइ वातावरण राम्रो बनाउन सुभाव दिने र आवश्यक परेको बेला शिक्षण विधि परिवर्तन गर्ने शिक्षक ६,६ जना (७५ प्रतिशत), कक्षा समयमा

कमजोर विद्यार्थीहरूलाई बढी समय दिएर ५ जना (६२.५ प्रतिशत), छुट्टै समयमा कमजोरलाई समय दिने एकजना (१२.५ प्रतिशत) र अभिभावकलाई ट्युसनको व्यवस्था गर्न लगाउने २ जना (२५ प्रतिशत) रहेको तथ्याङ्क छ । अध्ययनको क्रममा विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय आउन प्रेरित गर्ने, कथा, कविता, चुट्किला, गीत, नाचगानजस्ता कतिरिक्त क्रियाकलाप संचालन गरेर पाठलाई रोचक बनाएर पनि सिकाइ उपलब्धिमा बृद्धि गरिएको तथ्यहरू अनौपचारिक छलफलबाट प्राप्त भयो ।

उदार कक्षोन्नति गर्न शिक्षकहरूले विद्यार्थीको श्रेणी विभाजन गर्दा ८ जना शिक्षकमध्ये ५ जना (६२.५ प्रतिशत)ले पाठ्यक्रमले तोकेअनुसार लिखित वा पुरानै मूल्याङ्कन पद्धतिबाट ३ जना (३७.५ प्रतिशत)ले र पाठ्यक्रमले तोकेभन्दा फरक तरिकाले श्रेणी विभाजन गर्नेको सङ्ख्या शून्य रहेको पाइयो ।

कार्यसंचयिकामा समेटिने पक्षहरू आठजना शिक्षकहरूमा विषयगत उपलब्धि र हाजिरीलाई समेट्ने शिक्षकहरू ६,६ जना (७५ प्रतिशत), कक्षाकार्य/गृहकार्यलाई पाँचजना (६२.५ प्रतिशत)ले, सिर्जनात्मक कार्यलाई ४ जना (५० प्रतिशत) ले, कक्षा सहभागितालाई तीनजना (३७.५ प्रतिशत) ले, व्यवहार परिवर्तन र अतिरिक्त क्रियाकलापलाई २,२ जना (२५ प्रतिशत) ले तथा विद्यार्थीको सामाजिक आर्थिक विवरण र अभिभावकबाट प्राप्त सुझावलाई १,१ जना (१२.५ प्रतिशत)ले मात्र समेट्ने गरेको पाइयो ।

शिक्षकहरूले उदार कक्षोन्नति गर्दा कक्षा उकास्ने मापदण्डहरूमा आठजना शिक्षकहरूमध्ये सबैले पहिलो त्रैमासिकमा विशिष्ट क्षमता देखाउने र अभिभावकको परामर्शमा कक्षा दोहोर्‍याउन लगाउने मापदण्ड प्रयोग गरेनन् । माथिल्लो कक्षामा जाने उमेर पुगेको मापदण्ड प्रयोग गर्ने छजना (७५ प्रतिशत), सत्तरी प्रतिशत हाजिर भएको मापदण्ड प्रयोग गर्ने तीनजना (३७.५ प्रतिशत) र दोस्रो त्रैमासिक पछि कक्षा उकास्न नहुने मापदण्ड प्रयोग गर्ने शिक्षक आठजना (१०० प्रतिशत) रहेको तथ्याङ्क छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा ३६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरू मध्ये प्राथमिक तह (१-५) मा विगत ३ वर्षको २०६४, ०६५ र ०६६ को जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या क्रमसः ९१९८, ८३८२ र ८३९९ रहेको देखिन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रभित्रका ४ वटा नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको प्राथमिक तहको कक्षा १-३ को २०६६ सालको जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या ६२४ रहेको जसमध्ये छात्रा ३२३ (५२

प्रतिशत) र छात्र ३०१ (४८ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ । छात्रभन्दा छात्राहरू २२ जनाले बढी छन् ।

नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको विगत ३ वर्षको विद्यार्थी भर्ना २०६४ मा ८११, २०६५ मा ७३५ र ०६६ मा ६२४ रहेको छ । यहाँ भर्ना दर क्रमशः घट्दै आएको छ भने सोही विगत तीन वर्षमा कक्षा दोहोर्‍याउने क्रमश ४१, ११, र ३२ जना रहेका छन् । जसअनुसार २०६५ मा दोहोर्‍याउने दर १.५ प्रतिशत थियो भने २०६६ सालमा उक्त दर बढेर ५.१ प्रतिशत पुगेको छ ।

त्यसैगरी विगत ३ वर्षको कक्षा छोड्ने दर २०६४, ०६५ र ०६६ मा २०.५ प्रतिशत १२.३ प्रतिशत र १६.८ प्रतिशत रहेको छ । यो दर क्रमशः घट्दै जानु सकारात्मक सूचकको रूपमा लिन सकिन्छ । यसका साथै सोही शैक्षिक सत्रहरूमा विद्यार्थी उत्तीर्ण दर क्रमश ९६.४, ९६.७ र ८९.२ प्रतिशत हुँदै भर्दै गरेको देखिन्छ । २०६४ र ०६५ भन्दा २०६६ मा भण्डै ७ प्रतिशत विद्यार्थी अनुत्तीर्ण भएको तथ्याङ्क छ ।

नमूना विद्यालयहरू बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रम संचालन गरिएका विद्यालय भएकाले उक्त कार्यक्रमको सूचक स्थितिमा सुधार भए नभएको रेजा सङ्ख्याको आधारमा विश्लेषण गर्दा यो बालमैत्री कार्यक्रम लागु गरेपछि विद्यार्थीहरू सिक्न उत्साहित भएको सूचकमा ८ जना (१०० प्रतिशत) शिक्षकले राम्रो सुधार आएको प्रतिक्रिया दिएका छन् । सिकाइ उपलब्धिमा आधारित शिक्षण सिकाइ, विषयगत सिकाइ उपलब्धिमा सुधार, शिक्षकसँग आफ्ना कुरा निर्धक्क राख्ने र कक्षा क्रियाकलापमा समान र सक्रिय सहभागिता जनाउने सुचकहरूमा २,२ जना (२५ प्रतिशत) शिक्षकले केही मात्रामा सुधार भएको प्रतिक्रिया दिए भने बाँकी ६,६ जना (७५ प्रतिशत) शिक्षकहरूले यी सुचकहरूमा राम्रो सुधार भएको कुरा व्यक्त गरेका छन् ।

विगत ३ वर्षको कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धि कक्षा १ मा २०६४, ०६५ र ०६६ मा सबै पाँचवटै विषयहरूमा क्रमशः ५४.२७, ४६.५७ र ४९.७४ औसत अंक प्राप्त गरेको देखियो । कक्षा दुईमा उक्त ३ वटै शैक्षिक सत्रमा क्रमश ५१.६४, ४९.४६ र ४७.२८ औसत अंक प्राप्त गरेको देखियो भने कक्षा ३ को उक्त ३ वटै शैक्षिक सत्रमा क्रमशः ४६.२४, ५२.५१ र ४४.२२ औसत अंक प्राप्त गरेको पाइयो ।

कक्षागत विद्यार्थी सङ्ख्या शैक्षिक सत्र २०६६ अनुसार नमुना विद्यालयको कक्षा एकमा औसत ४५ जना, कक्षा दुईमा ५१ जना र कक्षा तीनमा औसत ६० जना रहेको पाइयो । यी तीनवटै कक्षामा जम्मा ६२४ जना विद्यार्थी सङ्ख्या छ । उक्त सङ्ख्यालाई शिक्षक विद्यार्थी अनुपातमा हेर्दा १:५२ वा एउटा शिक्षक बराबर ५२ जना औसत विद्यार्थी पर्न आएको देखिन्छ ।

शिक्षक तालिममा नमुना विद्यालयका प्रा.वि.तर्फ जम्मा ३६ जना शिक्षकहरूमध्ये ३४ जना तालिम प्राप्त र २ जना अप्राप्त रहेका छन् । जसमा ९४.४ प्रतिशत तालिम प्राप्त रहेको देखिन्छ । शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले विभिन्न मोडेलका तालिम प्रदान गरेको तर नयाँ नीति लागु गर्दा उक्त नीति अनुसारका स्पेशल तालिम कसैले पनि लिएको देखिँदैन । जस्तै: उदार कक्षोन्नति र निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम ।

अभिभावकलाई विद्यालयले बालबालिकाको प्रगति विवरणको सूचना गराएको २ जना (१६.६ प्रतिशत) कहिलेकाहिँ गराएको ६ जना (५० प्रतिशत) र गराउँदै नगराएको ४ जना (३३.३ प्रतिशत)ले प्रतिक्रिया दिएका छन् । त्यसैगरी विद्यार्थीले सामाजिक व्यवहारका बारेमा अभिभावकलाई सोधेर प्रतिक्रिया लिइएको ३ जना (२५ प्रतिशत)को प्रतिक्रिया ६ भने उक्त व्यवहारप्रति अभिभावकलाई प्रतिक्रिया नलिएको ९ जना (७५ प्रतिशत) अभिभावकको प्रतिक्रिया छ ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र २०५६ मा स्रोत व्यक्ति र विद्यालय निरीक्षकले प्रत्येक वर्ष सबै विद्यालयका १० प्रतिशत विद्यार्थीका कार्यसञ्चयिकाको अनुगमन गर्नुपर्ने साथै निरन्तर मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नतिसँग सम्बन्धित समस्या र समाधानका उपायहरू शुक्रबारे बैठक राखी विकास दिनुपर्नेमा उक्त अनुगमन र सुपरीवेक्षण नभएको देखिन्छ ।

उदार कक्षोन्नति गराउँदा शिक्षकलाई कार्यसञ्चयिका प्रयोग गर्ने सीप र व्यवस्थापनको कठिनाई रहेको जसका कारण लगातार मूल्याङ्कन बोझ भएको प्र.अ.हरूको धारणा छ ।

शिक्षकहरूका भनाइमा तालिम, निर्देशन र पूर्व तयारी विना नै कक्षोन्नति नीति लागु गरिएको, उक्त नीति लागु गरेपछि प्रभावकारी अनुगमन र सहजीकरण नभएको, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात पाठ्यक्रमले व्यवस्था गरेअनुरूप नभएको, परीक्षा दिनु नपर्दा

विद्यार्थीमा लापवाही बढेको जसबाट सिकाइ उपलब्धि खस्कँदै गएको जस्ता समस्याहरू रहेका छन् ।

प्र. अ.हरूका आधारमा शिक्षकहरूमा नयाँ नीति सम्बन्धी सीप र तालिमको अभाव हुनु, सबै पक्षलाई अब फेल हुइदैन भन्ने छाप बस्नु, विद्यार्थी चाप बढि हुँदा मूल्याङ्कन गर्न शिक्षकलाई धौ धौ हुनु, विद्यार्थीको प्रगति अंकमा नहुँदा अभिभावक जिल्ल पर्नुजस्ता समस्याहरू रहेको देखिन्छ ।

विद्यालय निरीक्षक तथा स्रोत व्यक्तिसँगको छलफलले विद्यालयका प्र.अ.हरू यस नीति सम्बन्धमा उदासिन हुनु, परीक्षा विना अभिभावको चित्त नबुझ्नु, शिक्षकले परम्परागत परीक्षा प्रणालीलाई त्याग्न नसक्नुजस्ता समस्याहरू औल्याइएको छ ।

५.२ अध्ययनको निष्कर्ष

सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरी त्यसको माध्यमबाट सिकाइ उपलब्धि बढाउने, कक्षा छोड्ने दर र दोहोर्‍याउने दर पनि घटाउने साथै उदार कक्षोन्नति गरी उत्तीर्ण दर वृद्धि गर्ने लक्ष्यअनुरूप यो कक्षोन्नति नीतिलाई अगाडि बढाइएको छ । यस सोधले सोही सरकारी शैक्षिक नीतिको प्रभावकरितालाई अध्ययन गर्न सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभावलाई अध्ययन गरी निम्न निष्कर्षहरू निकालेको छ ।

उदार कक्षोन्नतिका लागि पाठ्यक्रमले तोकेका मापदण्ड सबै शिक्षकले व्यवहारिक प्रयोग गर्ने सीपको अभाव र यससँग सम्बन्धित तालिम नपाएकाले प्रयोगमा ल्याउन नसकेको देखिन्छ । ७५ प्रतिशत शिक्षकहरूले कार्यसञ्चयिका प्रयोग गरे पनि पाठ्यक्रमले तोकेको ढाँचामा सञ्चयिका निर्माण गरेको पाइएन । कक्षोन्नतिका मापदण्ड प्रयोगमा ल्याउन नसक्नु र सञ्चयिका पाठ्यक्रमले तोकेको ढाँचामा नहुनुले सिकाइ उपलब्धिको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन कमजोर रहेको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका सुधारका उपायहरू सबै शिक्षकले प्रयोग गरेको देखिँदैन । विद्यार्थीहरूलाई नै क्रियाशील बनाई एकअर्कामा सिकाइ आदान-प्रदान गर्न लगाउने, आवश्यक पर्दा शिक्षण विधि परिवर्तन गर्ने कक्षा समयमै कमजोरलाई बढी समय दिने शिक्षकहरू ६० प्रतिशतभन्दा बढी देखियो । यसबाट उदार कक्षोन्नतिलाई केही टेवा मिल्ने देखिन्छ । तर ट्युसनको व्यवस्था गर्न लगाउने र छुट्टै समय उपलब्ध गराउने

सुधारका उपायहरू अपनाउने शिक्षकहरू २५ प्रतिशतभन्दा कम छन् जसले सबै सुधारका उपायहरू अवलम्बन गर्दै अगाडि बढ्नुपर्ने देखिन्छ ।

शिक्षकहरूलाई श्रेणी विभाजन गरी उदार कक्षोन्नति गर्ने कार्यका लागि व्यवहारिक र प्रभावकारी तालिमको आवश्यकता देखिन्छ । केही शिक्षकले कार्यसञ्चयिकामा समेट्नुपर्ने पक्षहरूलाई वेवास्ता गर्दै हचुवाको भरमा उदार कक्षोन्नति गरिरहेकाले सिकाइ उपलब्धिको स्तर कमजोर हुन्छ । त्यसलाई सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ । कक्षा उकास्ने पनि मापदण्डहरू छन् उक्त सबै मापदण्डहरू प्रयोग गरेकै हुनुपर्छ । ज्यादै कम उपलब्धि स्तर भएका विद्यार्थीलाई अभिभावको परामर्शमा सोहि कक्षा दोहोर्‍याउन सकिने पनि व्यवस्था छ । उक्त व्यवस्थालाई प्रयोग नगरि सरकारी नीति भन्दै सबैलाई कक्षा उकास्ने गरिएको स्थितिले सिकाइ उपलब्धि खस्कने निश्चित छ ।

अध्ययन क्षेत्रको सबै विद्यालयको प्राथमिक तहको विगत ३ वर्षको तथ्याङ्कलाई हेर्दा धरानको जनसङ्ख्या वृद्धिदर अनुसार विद्यार्थी भर्ना सङ्ख्या पनि बढ्नुपर्नेमा २०६४, ०६५ र ०६६ मा क्रमशः विद्यार्थी सङ्ख्या घट्दो क्रममा छ । जसले सरकारी कक्षोन्नति नीतिको प्रभावकारिता नभएको सङ्केत गर्छ नमूना विद्यालयमा छात्रको जम्मा सख्याभन्दा छात्राको जम्मा सङ्ख्या २२ ले बढी छ । महिलाको सहभागितादर भने तुलनात्मक रूपमा राम्रो छ ।

कक्षा दोहोर्‍याउने सङ्ख्या ५.१ प्रतिशतको दरले वृद्धिभएको देखिन्छ, कक्षा छोड्ने दर १६.८ प्रतिशतले बढेको र उतीर्ण दर ८९.२ प्रतिशत मात्र रहेकाले उदार कक्षोन्नतिको प्रतिफल सन्तोषजनक छैन यसले सिकाइलाई वृद्धितर्फ डोहोर्‍याउन सक्दैन ।

बालमैत्री कार्यक्रमबाट मनोवैज्ञानिक ढङ्गले सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखिएकोमा उक्त कार्यक्रमका सूचकहरूको सुधार भएको, अधिकांश सूचकहरूको स्थिति राम्रो देखिएको छ, जसले विद्यार्थीलाई आफ्ना कुरा निर्धक्क राख्ने, सिकाइमा उत्साहित, सक्रिय सहभागिताजस्ता पक्षको विकास भएकोले यस कार्यक्रमलाई दिगो रूपमा अगाडि बढाउन सके निरास नै हुनुपर्ने स्थिति रहँदैन ।

विगत ३ वर्षको कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धिलाई हेर्दा २०६४, ०६५ र ०६६ का तीनवटै शैक्षिक सत्रमा केही उतार चढाव हुँदै आएको छ । सबैभन्दा बढी सिकाइ उपलब्धि नेपाली विषयमा ५० अंकभन्दा बढी देखिन्छ भने विज्ञान विषयमा सबैभन्दा कम उपलब्धि स्तर ४५ अंकको हाराहारीमा रहेको छ । वर्षेपिच्छे ठूलो कक्षातर्फ बढ्दै जाँदा

उपलब्धि अंक क्रमशः घट्दै गएकोले कक्षोन्नति नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन र अनुगमन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यही गतिमा अधि बढ्ने हो भने गुणस्तरहीन बालकको सङ्ख्या बढ्ने निश्चित छ ।

नमूना विद्यालयको कक्षा दुईमा औसत ४५ जना, कक्षा दुईमा औसत ५१ जना र कक्षा तीनमा औसत ६० जना विद्यार्थी छन् । यो सङ्ख्या नमूना विद्यालयको कक्षा १-३ को शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:५२ हुन आउँछ । पा.वि.के. २०५६ का अनुसार एउटा कक्षाकोठामा ३० जना विद्यार्थी सङ्ख्या राख्ने योजनाअनुरूप अहिलेसम्म विद्यार्थी व्यवस्थापन नभएकाले शिक्षकले विद्यार्थीहरू सबैलाई क्रियाकलापमा समेट्न नसक्ने भएकाले यो एउटा समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

नमूना विद्यालयको कक्षा १-३ मा जम्मा ३६ जना शिक्षकमध्ये ३४ जना तालिम प्राप्त र दुईजना शिक्षक तालिम अप्राप्त छन् । यो सङ्ख्या ९४.४ प्रतिशत तालिम प्राप्त हुन आउँछ । अधिकांश शिक्षकहरू तालिम प्राप्त रहेपनि विषयगत सिकाइ उपलब्धि स्तर कमजोर भई औसत ५० अंकभन्दा कम हुँदै जानुले तालिम कक्षाकोठामा पुग्न सकेको छैन । उक्त वातावरणलाई सुधार गरी नयाँ नीति सम्बन्धी पुनर्ताजकि तालिम सञ्चालन गरी सिकाइ उपब्धि बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।

नमूना विद्यालयहरूमा शिक्षक अभिभावक र विद्यालयहरूमा दोहोरो संचार नभएको, प्रगति विवरण शिक्षकले सूचित नगरेको र अभिभावकसँग बालकको सामाजिक व्यवहार सोधिखोजी नगरी मूल्याङ्कन गर्ने गरेको देखिन्छ ।

आफ्नो क्षेत्रका १० प्रतिशत विद्यार्थीका कार्यञ्चयिकाको अनुगमन गर्नुपर्ने प्रावधान अनुरूप स्रोत व्यक्ति र विद्यालय निरीक्षकले कार्य नगरेको साथै शुक्रबारे बैठकबाट शिक्षकलाई सहजीकरण नगरेकोले सुपरीवेक्षण कमजोर छ । यसले शिक्षकलाई उत्प्रेरणा र उर्जा कम भई सिकाइ उपलब्धिमा असर पारिरहेको छ ।

अन्तमा सिकाइ उपलब्धि प्राप्तिमा शिक्षक, प्र.अ. विद्यालय निरीक्षक र स्रोत व्यक्तिहरूले औल्याएका समस्याहरूले पनि समग्र सिकाइ वातावरणमा प्रभाव पारिरहेकाले उक्त कठिनाईहरू वा समस्याहरूलाई निराकरण गरी उदार कक्षोन्नतिलाई सफल बनाउँदै सिकाइ उपलब्धिलाई वृद्धि गर्नुपर्ने आजको टड्कारो आवश्यकता सरोकारवाला सबै सामु छ ।

५.३ अध्ययनका सुभावहरू

सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा उदार कक्षोन्नति नीतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव सम्बन्धमा गरिएको यस अध्ययनले विविध पक्षहरूको अध्ययन अवलोकन गर्दा निस्किएका निष्कर्ष वा निचोडहरूलाई सुधार गर्न सरोकारवाला सबैलाई निम्नानुसार सुभावहरू दिइएको छ ।

पाठ्यक्रम निर्माण गरी नयाँ शैक्षिक नीति र कार्यक्रम तयार भैसकेपछि त्यसलाई अघि बढाउन पर्याप्त पूर्वाधारको व्यवस्था गरेर मात्र कुनै पनि नीति कार्यक्रमलाई लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ । निजी विद्यालयहरूमा पनि निरन्तर मूल्याङ्कनबाट उदार कक्षोन्नति गर्ने नीतिलाई केन्द्रीय तहबाटै व्यवस्था मिलाई लागु गरिएमा शैक्षिक रणनीतिमा एकरूपता कायम हुन्छ । निरन्तर मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नति राष्ट्रव्यापी शैक्षिक नीति भएकाले यससँग सम्बन्धित विषयमा राष्ट्रभरि नै गहन रूपमा तालिम सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । प्रभावकारी सूचना तथा संचारको माध्यमबाट अक्षर मापन प्रणालीका फाइदा सम्बन्धमा अभिभावक शिक्षक र विद्यार्थीलाई प्रष्ट पार्नु पर्दछ ।

जि.शि का र स्रोत केन्द्रले केन्द्रको निर्देशन पालना गर्दै प्रभावकारी अनुगमन मूल्याङ्कन गरी दण्ड र पुरस्कार समेतको व्यवस्था गर्दै कक्षोन्नति कार्यक्रमलाई प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने । कार्यसञ्चयिकाको निर्माण र प्रयोग गर्न शिक्षकको नेतृत्वमा अभिभावक, वि.व्य.स, प्र.अ. र विद्यार्थी समेतको समन्वय र सहकार्यको वातावरण तयार गर्नुपर्ने । जि.सि.का.ले उदार कक्षोन्नति सम्बन्धि रहेका अन्यायताहरूलाई हटाउन अभिमुखीकरण तालिम संचालन गर्नुपर्ने । श्रोत व्यक्ति र वि.नि.लाई विशुद्ध शैक्षिक परामर्श र सहजकर्ताको रूपमा खटाउनु पर्दछ ।

व्यवस्थापन समिति वास्तविक अभिभावकहरूबाट चुनिएको हुनुपर्छ । यो जिम्मेवार प्रशासकको रूपमा शैक्षिक कार्यक्रम र नयाँ नीतिहरूप्रति जानकारी राख्ने हुनुपर्छ । यसले विद्यालयमा उपलब्ध साधनलाई अधिकतम उपयोग गरी शैक्षिक र भौतिक वातावरण चुस्त दुरुस्त राखी उदार कक्षोन्नति गर्न उपयुक्त वातावरण तयार गर्नुपर्दछ । अभिभावकहरू यो कक्षोन्नति नीतिलाई सिकाइ उपलब्धिसँग तुलना गरी सकारात्मक बन्न नसकेकोले प्र. अ र वि.व्य.स.ले यस सम्बन्धमा सचेतना जगाउने अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्छ । प्र.अ.ले बालमैत्री वातावरणमा विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिबाट निरन्तर मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नतिलाई व्यवस्थित तरिकाले प्रयोग गरी बालकको सिकाइमा स्थायी परिवर्तन ल्याउनु पर्दछ र मात्र उदार कक्षोन्नतिबाट सिकाइ उपलब्धिको वृद्धि हुन्छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- कोइराला, विद्यानाथ र श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर (२०६२) *शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी ।
- खनाल, पेशल (२०६१), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स एण्ड इन्टरप्राइजेज, कीर्तिपुर ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०४९) *प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम दिग्दर्शन*, भक्तपुर : लेखक ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५६), *निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन शिक्षक निर्देशिका*, भक्तपुर : लेखक ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५९), *निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन परिचय पुस्तिका*, भक्तपुर : लेखक ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६२), *पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक प्रवोधिकरण सामग्री*, भक्तपुर : लेखक ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६३), *प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम*, काठमाडौं : लेखक ।
- पौडेल, हेमराज (२०६२), *शिक्षा नियमावली २०५९*, काठमाडौं : मकालु बुक्स एण्ड स्टेशनर्स, पुतली सडक ।
- पौडेल, नारायणप्रसाद (२०६३), *निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र यसको शैक्षिक व्यवस्थापनमा प्रभाव*, शोधपत्र (अप्रकाशित) सुर्खेत : सुर्खेत बहुमुखी क्याम्पस ।
- भट्टराई, रविन, (२०६५), *प्राथमिक तहको उदार कक्षोन्नति मूल्याङ्कनको अवधारणा र कार्यान्वयनको अवस्था*, शोधपत्र (अप्रकाशित), काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर ।
- शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय (२०६३), *राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप*, काठमाडौं : लेखक ।
- शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र (२०६५) *प्राथमिक शिक्षक तालिम*, भक्तपुर : लेखक ।
- शिक्षा विभाग (२०६३), *सहयोगी पुस्तिका*, भक्तपुर : लेखक ।
- शिक्षा विभाग (२०६६), *शैक्षिक सूचना सङ्गालो* काठमाडौं : शब्दघर अफसेट प्रेस, बागबजार ।

शर्मा एण्ड शर्मा (२०५७), शैक्षिक प्रशासन, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स, भोटाहिटी ।

शर्मा, गोपीनाथ (२०५८), नेपालका शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरू, काठमाडौं : मकालु बुक्स एण्ड पब्लिकेशन, पुतली सडक ।

शर्मा, चिरञ्जिवी (२०५८), शिक्षा मनोविज्ञान, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स, भोटाहिटी ।

उदार कक्षोन्नतिले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

अनुसूची: एक

शिक्षकका लागि प्रश्नावली

नामथर: -----मिति:-----

विद्यालयको नाम/ठेगाना:-----हस्ताक्षर-----

शैक्षिक योग्यता:----- शिक्षण अनुभव वर्ष:---

१) यदि तपाईंले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अनुसार मूल्याङ्कन गर्ने गर्नुभएको छ भने कुन-कुन कुरालाई मूल्याङ्कनको आधार बनाउनुहुन्छ ? (आफूले प्रयोग गरेका आधारहरू भए (✓) चिन्ह लगाउनुहोस्)

क) हाजिरी

ख) कक्षा सहभागिता/परियोजना कार्य

ग) सिर्जनात्मक कार्य

घ) गृहकार्य/कक्षाकार्य

ड) व्यवहारमा परिवर्तन

२) कक्षा चढाउँदा उदार कक्षोन्नति गर्नु कस्तो मान्नुहुन्छ ?

(क) उपयुक्त

ख) अनुपयुक्त

३) उदार कक्षोन्नति गर्दा सिकाई उपलब्धि स्तरमा कस्तो असर पार्ने ठान्नुहुन्छ ।

क) सिकाइमा प्रभावकारिता बढी उपलब्धि बढ्छ ।

ख) सिकाइ स्तर खस्कन्छ ।

४) उदार कक्षोन्नति गर्दा कुन प्रक्रिया अपनाउनु उचित हुन्छ ?

क) निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली

ख) लिखित वा मौखिक परीक्षा

(ग) दुवै

५) उदार कक्षोन्नतीका सकारात्मक पक्षहरू के के हुन् ?

क) विद्यार्थी केन्द्रित र प्रभावकारी शिक्षण सिकाई हुन्छ ।

ख) विद्यार्थी नियमित विद्यालयमा उपस्थित हुन्छन् ।

ग) कक्षा दोहोर्‍याउने र बीचैमा विद्यालय छोड्ने दर न्यून हुन्छ ।

घ) विद्यार्थीलाई परीक्षाको सन्त्रास हुँदैन ।

६) विद्यार्थीको कार्यसंचयीकामा के के कुरालाई समेट्ने गर्नुभएको छ ?

- क) लिखित तथा मौखिक परीक्षाका विषयगत उपलब्धिस्तर
- ख) निरन्तर मूल्याङ्कनबाट प्राप्त विषयगत उपलब्धि
- ग) विद्यार्थी हाजिरी
- घ) विद्यार्थीको सामाजिक, आर्थिक पारिवारिक विवरण
- ङ) गृहकार्य/कक्षाकार्य
- च) कक्षा सहभागिता/परियोजनाकार्य
- छ) व्यवहार परिवर्तन
- ज) सिर्जनात्मक कार्य
- झ) अतिरिक्त क्रियाकलाप
- ञ) अभिभावकबाट लिएका सुभावहरू

७) विद्यार्थीले कुनै पाठबाट अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न नसके के-के सुधारका उपायहरू बताउनुहुन्छ ?

- क) अभिभावकलाई जानकारी दिई ट्युसनको व्यवस्था गर्न मिलाउने ।
- ख) छुट्टै समयमा छुट्टै कक्षाको व्यवस्था गरी कमजोर विद्यार्थीलाई सिकाउने गरेर ।
- ग) कक्षा शिक्षणकै समयमा कमजोर विद्यार्थीलाई बढी ध्यान दिई सिकाएर र बढी अवसर दिएर ।
- घ) विद्यार्थीको पारिवारिक सिक्ने वातावरण राम्रो बनाउने सुभाव दिएर ।
- ङ) बालबालिकाबीच नै आफूले जानेका कुरा अरुलाई सिकाउन उत्प्रेरित गरेर ।
- च) शिक्षण विधि परिवर्तन गरेर ।

८) उदार कक्षोन्नति मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीको श्रेणी विभाजन कसरी गर्नुहुन्छ ?

- क) ७० प्रतिशत बढी ल्याउने 'क' श्रेणी
- ४० प्रतिशत देखि ७० प्रतिशत 'ख' श्रेणी
- ४० प्रतिशत भन्दा कम 'ग' श्रेणी
- ख) क भन्दा फरक किसिमले

ग) औपचारिक मूल्याङ्कनमा भै वा पुरानै पद्धतिबाट

९) उदार कक्षोन्नतीले सिकाई प्रक्रिया तपाईंले भोगेका कठिनाइहरूमा सुधार गर्न के सुझाव दिनुहुन्छ ?

१०) विद्यार्थीलाई कक्षा उकास्न कुन कुन मापदण्ड प्रयोग गर्नुहुन्छ ।

क) माथिल्लो कक्षामा जाने उमेर पुगेको हुनुपर्छ

ख) विद्यालय खुलेको ७० दिन हाजिर हुनुपर्छ

ग) पहिलो त्रैमासिकमा विशिष्ट क्षमता देखाउने बालकलाई कक्षोन्नती गर्ने

घ) दोस्रो र तेस्रो त्रैमासिक कक्षा उकास्न नहुने

ङ) ज्यादै कम उपलब्धी भएका विद्यार्थीलाई अभिभावकको परामर्शमा सोही कक्षा दोहोर्‍याउन सकिने ।

उदार कक्षोन्नतिले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

अनुसूची : दुई

प्र.अ.का लागि प्रश्नावली

नामथर: ----- मिति:-----

विद्यालयको नाम/ठेगाना: -----हस्ताक्षर: -----

शैक्षिक योग्यता: ----- शिक्षण अनुभव वर्ष -----

१. निरन्तर मूल्याङ्कन भनेको के होला ? यसले के के कुरालाई जनाउँछ जस्तो लाग्छ ?

२. यदि तपाईंले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अनुसार मूल्याङ्कन गर्ने गर्नु भएको छ भने कुन कुन कुरालाई मूल्याङ्कनको आधार बनाउनु हुन्छ ? (आफूले प्रयोग गरेका आधारहरू भए (✓) लगाउनुहोस् ।)

(क) हाजिरी

(ख) कक्षा सहभागिता/परियोजना कार्य

(ग) सिर्जनात्मक कार्य

(घ) गृहकार्य/कक्षाकार्य

(ङ) व्यवहारमा परिवर्तन

३. उदार कक्षोन्नति गर्दा सिकाई उपलब्धि स्तरमा कस्तो असर पार्ने ठान्नुहुन्छ ?

(क) सिकाइमा प्रभावकारिता बढी उपलब्धि बढ्छ (ख) सिकाइ स्तर खस्कन्छ ?

४. उदार कक्षोन्नति गर्दा कुन प्रक्रिया अपनाउनु उचित हुन्छ ?

(क) निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली

(ख) लिखित वा मौखिक परीक्षा

(ग) दुवै

५. पाठ्यक्रमले उदार कक्षोन्नति गर्न निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाउन सिफारिस गरेको निरन्तर मूल्याङ्कन विना नै कक्षोन्नति गर्न सकिन्छ ?

(क) सकिन्छ

(ख) सकिँदैन

६. उदार कक्षोन्नतिको सकारात्मक पक्षहरू के के हुन् ?

(क) विद्यार्थी केन्द्रित र प्रभावकारी शिक्षण सिकाई हुन्छ

(ख) विद्यार्थी नियमित विद्यालयमा उपस्थित हुन्छन् ।

(ग) कक्षा दोहोर्‍याउने र बीचैमा विद्यालय छोड्ने दर न्यून हुन्छ ।

(घ) विद्यार्थीलाई परीक्षाको सन्त्रास हुँदैन ।

७. निरन्तर मूल्याङ्कनबाट उदार कक्षोन्नति गर्ने प्रक्रियाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन तथा निरीक्षण गर्ने गर्नुभएको छ ?

(क) नियमित रूपमा (ख) कहिलेकाँही मात्र (ग) छैन

८. उदार कक्षोन्नति गर्दा शिक्षकले महसुस गरेका कठिनाइहरू के कस्ता पाउनु भएको छ ?

९. उक्त कठिनाइ वा समस्या समधान गर्न तपाईंले गरेका प्रयास तथा कार्यहरू के कस्ता छन् ?

१०. उदार कक्षोन्नति मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन गराउँदाको तपाईंको अनुभव र आइपरेका कठिनाइहरू न्यूनिकरण गर्न के कस्ता सुभावहरू दिन चाहनुहुन्छ ?

उदार कक्षोन्नतिले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

अनुसूची : तीन

वि.व्य.स. अध्यक्ष र अभिभावकका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका

१. तपाईंको बच्चाको मूल्याङ्कन के कसरी हुन्छ थाहा छ कि छैन ?

२. परीक्षाको परिमाण/नतिजा विद्यालयले जानकारी गराउँछ, कि गराउँदैन ?

३. विद्यालयले बीचबीचमा सम्पर्क गरी बच्चाको प्रगति/कमजोरी बारेमा जानकारी गराउँछ, कि गराउँदैन ? सल्लाह लिन्छ कि लिँदैन ?

४. विद्यार्थीहरूको गृहकार्य, अनुशासन, नैतिकता, मानवीय व्यवहारसम्बन्धी जानकारी लिन्छन् वा लिँदैनन् ।

५. आजभोलि परीक्षा नलिई (उदार कक्षोन्नति) कक्षा चढाइन्छ यसबारे तपाईंलाई थाहा छ कि छैन ?

६. यसरी परीक्षा नलिई कक्षा चढाउनु तपाईंलाई कस्तो लाग्छ ? (राम्रो, नराम्रो)

७. राम्रो लाग्छ भने किन र राम्रो लाग्दैन भने किन ?

८. उदार कक्षोन्नति गर्दा तपाईंको बच्चाको पढाइमा सुधार आएको छ ?

९. यसरी कक्षा (उदार कक्षोन्नति) चढाइने मूल्याङ्कनका राम्रा र नराम्रा पक्षहरू के के हुन् जस्तो लाग्छ ?

उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

अनुसूची : चार

स्रोत व्यक्ति र वि.नि. को समूह छलफलका लागि निर्देशिका

१. उदार कक्षोन्नति र निरन्तर मूल्याङ्कनले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव ।

२. उदार कक्षोन्नति र निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यान्वयनको अवस्था ।

३. उदार कक्षोन्नति र निरन्तर मूल्याङ्कनका जटिलताहरू ।

४. उदार कक्षोन्नति गर्न अभिलेख राख्ने सम्बन्धमा ।

५. कार्य संचयिका निर्माण र प्रयोग सम्बन्धी अवस्था ।

६. शिक्षणमा पारेको प्रभाव सम्बन्धमा ।

७. उदार कक्षोन्नतिमा सम्बन्धित निकाय (प्र.अ., जि.शि.का., स्रोत व्यक्ति, वि.नि.) को भूमिका सम्बन्धमा ।

८. उदार कक्षोन्नतिका कठिनाइहरूलाई न्यूनिकरण गर्न के सुभावहरू दिन चाहनुहुन्छ ?

उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

अनुसूची : पाँच

नमूना छनौट गरिएका विद्यालय, प्र.अ. तथा शिक्षकहरूको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना	प्र.अ.	शिक्षकहरू
१.	श्री बद्रीनाथ प्राथमिक विद्यालय	धरान- १५	श्री कृष्णकुमार श्रेष्ठ	श्रीमती माया भुजेल श्रीमती अनिताकुमारी धामी
२.	श्री पञ्चायत माध्यमिक विद्यालय	धरान- १०	श्री बासुदेव भण्डारी	सुश्री यशोदा बज्राचार्य श्रीमती मीना बस्नेत
३.	श्री शहिद स्मृति माध्यमिक विद्यालय	धरान-८	श्री ईश्वरप्रसाद सुवेदी	श्रीमती अनिता पौडेल श्रीमती जानुका श्रेष्ठ
४.	श्री भानु स्मृति माध्यमिक विद्यालय	धरान-३	श्री लोकेन्द्रबहादुर कार्की	श्री खेमबहादुर अधिकारी श्रीमती देवी उदास

उदार कक्षोन्नतीले सिकाई उपलब्धीमा पारेको प्रभाव

अनुसुची : छ

नमूना छनौट गरिएका विद्यालय, वि.व्य.स. अध्यक्ष तथा अभिभावकहरूको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	वि.व्य.स. अध्यक्ष	अभिभावक	ठेगाना
१.	श्री बद्रीनाथ प्राथमिक विद्यालय धरान-१५	श्री भूपालसिंह भुजेल	श्री हर्कबहादुर बि.क. श्री विनोद भारती	धरान-१५ धरान-१५
२.	श्री पञ्चायत माध्यमिक विद्यालय धरान-१०	श्री योगेन्द्र सुब्बा	श्री कुमार सापकोटा श्रीमती विन्दा राई	धरान-१० धरान-१०
३.	श्री शहिद स्मृति माध्यमिक विद्यालय धरान-८	श्री देवीबहादुर श्रेष्ठ	श्री हर्कराज राई श्री सुनिल तामाङ्	धरान-८ धरान-८
४.	श्री भानुस्मृति माध्यमिक विद्यालय धरान-३	श्री पर्वतमान श्रेष्ठ	श्री बुद्धिमान गुरुङ् श्रीमती गंगा भुजेल	धरान -३ धरान -३